

Matürîdî Âlimlerden Sıĝnâkî'nin (ö. 714/1314[?]) Hayatı, İlmî Şahsiyeti, Kelâm İlmindeki Yeri ve Eserleri

Ali Tarık Ziyat YILMAZ*

Özet

Sıĝnâkî (ö. 714/1314 [?]), Mâverâünnehir bölgesinde yetişmiş, Bağdat, Şam, Halep ve Kahire gibi önemli ilim merkezlerinde hocalık yapmış, Doĝu Hanefî-Mâtürîdî geleneğinin Batı'daki önemli temsilcilerinden birisidir. Kelâm, fıkıh, sarf ve nahv ilimlerinde şerh ve telif şeklinde eserler kaleme almış birçok talebe yetiştirmiştir. Kemâlpaşazâde gibi kimi Osmanlı âliminin ilmi şeceresi içinde yer almıştır. Osmanlı âlimleri arasında daha çok Burhaneddin Ali b. Ebû Bekr Merginânî'nin (ö. 593/1197) fıkıh ilmine dair kaleme aldığı *el-Hidâye* adlı eserine yazdığı *en-Nihâye* adlı şerhiyle şöhret bulmuştur. Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin *et-Temhûd* adlı eserine yazdığı *et-Tesdîd* adlı şerh, yaşadığı dönemde "kelâm yapma" ve içinde bulunduğu geleneğin sonraki nesillere aktarılması gayretinin bir sonucu olmalıdır. *et-Tesdîd fî şerhi't-Temhûd* adlı bu eser 2016 yılında tarafımızdan yapılan "Mâtürîdî Âlimlerden Sıĝnâkî'nin (ö. 714/1314) *et-Tesdîd fî şerhi't-Temhûd* Adlı Eserinin Tahkiki ve İlâhiyyat Konularının Tahlili" isimli doktora çalışmasıyla ilim dünyasına tanıtılmıştır. Bu makale adı geçen tezimizin bazı kısımlarının yeniden gözden geçirilmesi ile elde edilmiştir. Bu çalışmada Sıĝnâkî'nin hayatı, ilmi şahsiyeti-Kelâm ilmindeki yeri ve eserleri ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler, Sıĝnâkî, Hanefî-Mâtürîdî, el-Hidâye, et-Temhûd, et-Tesdîd

"Sıĝnâkî (d. 714/1314[?]) as a Maturidi Scholar: His Life, His Academic Persona, His Place in Kalam and His Body of Work"

Abstract

Sıĝnâkî (b. 714/1314[?]), one of the important Western representatives of the Hanafî-Maturidi tradition originated in the East, was raised in Maveraunnehr/Transoxiana and spent time teaching in some of the important cities where academic studies were mainly focused, such as Baghdad, Damascus, Aleppo

* Dr., Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı.

and Cairo. He taught numerous students whose interpretations and original body of work spanned the fields of *kalam*, *fiqh*, *sarf* and *nahv*. Some Ottoman scholars such as Kemâlpâşazâde has a pedigree that can be traced back to him. Among the Ottoman scholars he mostly found fame with his interpretive work *en-Nihâye* based on Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr Merginânî's (d. 593/1197) *fiqh* work *el-Hidâye*. The objective in writing his interpretation *et-Tasdîd* based on Ebü'l-Muîn en-Neseî's *et-Tamhûd* must be his wish to "do *kalam*" and pass on the tradition he was a part of to the next generations. His work called *et-Tasdîd fî şerhi't-Tamhûd* was introduced to the academic world with our doctoral study "Mâtürîdî Âlimlerden Sıġnâkî'nin (d. 714/1314) *et-Tesdîd fî şerhi't-Temhûd* Adlı Eserinin Tahkiki ve İlahiyyat Konularının Tahlili" in 2016. This paper is put together after revising certain parts of the aforementioned doctoral thesis. In this study of Sıġnâkî's life, his academic persona-his place in *kalam* and his body of work are examined.

Key Words: Husamaddin as-Sıġnâkî, *at-Tasdîd fî şerhi't-Tamhûd*, *Kalam*, *Maturidies*.

I. Hayatı, Hocaları ve Talebeleri

A. Hayatı

Asıl adı Hüsâmeddin Hüseyin b. Ali b. Haccâc b. Ali es-Sıġnâkî el-Buhârî el-Hanefî'dir.

Kaynaklarda Hüsâmeddin,¹ hüsâmü'l-mille² ve'd-dîn,³ sâhibü'n-Nihâye,⁴ şârihu'l-Hidâye⁵ gibi lakaplar yanında imam,⁶ âlim,⁷ allâme,⁸ şeyh⁹ gibi ünvanlar ve mütekellim,¹⁰ cedeli,¹¹ fakîh,¹² üsûlî,¹³ sarfî,¹⁴ nahvî,¹⁵ gibi ilgi alanlarını tanımlayan vasıflarla nitelenmiştir. Şüphesiz ki Sıġnâkî, yaşadığı dönemde Hanefî-Mâtürîdî geleneğin en önemli âlimlerinden biri idi.¹⁶

Sıġnâkî'nin doğum tarihi, doğum yeri ve ailesi ile ilgili kesin bir bilgi yoktur. Ancak eserlerinde kendisi tarafından da Sıġnâkî nisbesi kullanılması sebebiyle doğum yeri -veya en azından aile kökeni itibariyle- Seyhun (Sirderya) nehri kıyısındaki Sıġnâk'la ilişkili olduğu bilinmektedir.¹⁷

¹ "Hüsâmeddin" müellifin çoğu kaynaklarda ismi önünde yer alan ve en yaygın kullanılan lakabıdır. bkz. Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyeye*, I, 213; İbn Taġrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, V, 163; Zirikli, *el-A'lâm*, II, 247.

² Kureşî, age., II, 475.

³ Sıġnâkî, *et-Tesdîd fî şerhi't-Temhûd*, vr. 182b. (Atf Efendi Ktp., nr. 1282); Ekmelüddin el-Baberti, *el-İnâye*, I, 6.

⁴ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, II, 197; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, I, 394; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, I, 80.

⁵ İbn Taġrıberdî, age., V, 163; İbn Kutluboġa, *Tâcü't-terâcim*, s. 160.

⁶ Kureşî, age., I, 213; İbn Taġrıberdî, age., V, 163; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, I, 394; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, III, 150; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, I, 81; İbn Abidin, age., I, 80.

⁷ İbn Taġrıberdî, age., V, 163; Süyûtî, *Buġyetü'l-vuât fî tabakati'l-luġaviyyîn ve'n-nühât*, I, 537; Temîmî, age., III, 150.

⁸ Kureşî, age., II, 475; İbn Taġrıberdî, age., V, 163; Temîmî, age., III, 150.

⁹ İbnü's-Şihne, *Lisanu'l-hükâm*, s. 306; Kemâleddin İbnü'l-Humâm, *Fethu'l-kadîr*, II, 255.

¹⁰ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IV, 28.

¹¹ Süyûtî, age., I, 537; Temîmî, age., III, 150.

¹² Kureşî, age., I, 213; es-Süyûtî, age., I, 537; Temîmî, age., III, 150; Ömer Rızâ Kehhâle, age., III, 318.

¹³ Ömer Rızâ Kehhâle, age., III, 318.

¹⁴ Ömer Rızâ Kehhâle, age., IV, 28.

¹⁵ Süyûtî, age., I, 537; Temîmî, age., III, 150; Ömer Rızâ Kehhâle, age., IV, 28.

¹⁶ İbn Taġrıberdî, age., V, 166.

¹⁷ Sıġnâkî, *en-Necâh*, (thk. Abdullah Osman Abdurrahman Sultan), I, 13-14.

Sıġnâkî nisbesi Arapça eserlerde bazen sâd harfiyle ¹⁸(الصغناقي) şeklinde yazılsa da müellifin eserlerinde sîn harfiyle (السغناقي) şeklinde yazıldığı görülmektedir. ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs* adlı eserinde Sıġnâk şehrinin ismini “Suġnâk” (سُغْنَاق) şeklinde okur ve Hüsâmeddin es-Sıġnâkî'yi bu şehirle ilişkilendirir.¹⁹

Sıġnâk ve Sıġnâkî isimlerinin Türkçe yazılış ve telaffuzunda da farklılıklar görülmekte isimdeki ilk sesli “ı” ve “i” ünlüsü ile yazılıp telaffuz edilebilmektedir. Tez çalışmamızda da görüleceği üzere biz Türkçedeki büyük ses uyumu prensibi ve ismin telaffuzuna ilişkin yerel kaynaklardan aldığımız bilgilere dayanarak “ı” ünlüsü ile yazılıp telaffuz edilmesi gerektiği sonucuna vardık ve Sıġnâk /Sıġnâkî şeklinde kullanımı tercih ettik.

Sıġnâk,²⁰ Türkistan²¹ coğrafyasının sınırları içinde kalan Aral Gölünün doğusunda, bir anlamda Maverâünnehir²² bölgesinin kuzey ve doğu sınırlarını belirleyen Seyhun (Sirderya) nehrinin aşağı kıyısında²³ başka bir ifade ile Kazaklar tarafından Kara-Tau diye isimlendirilen Karaçuk dağının güneyinde yer alan Orta Seyhun akımının sağ kıyısında²⁴ İpek Yolunun Güney Kazakistan ile Yedisu toprakları üzerinden geçen bölümünde²⁵ kurulmuş tarihi bir şehirdir. Günümüzde ise Kazakistan Cumhuriyeti'nin Güney bölgesinin Kızıl-Orda vilayeti sınırları içinde

¹⁸ İbn Taġrıberdî ve Temîmî'nin eserlerinde Sıġnâkî'nin ismi sadece sad harfiyle yazılırken, Kâtip Çelebi başta olmak üzere diğer bazı müelliflerin eserlerinde de hem sin hem de sad harfiyle yazılı olduğu görülmektedir. İbn Taġrıberdî, *age.*, V, 163-165, VII, 72; İbn Kutluboġa, *age.*, s. 160; Temîmî, *age.*, 3, 150; Kâtip Çelebi, *age.*, I, 484; I, 719; II, 1848, 1929, 2022.

¹⁹ Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, XXV, 450. Sıġnâk isminin yazılışı ile ilgili olarak bkz. Barthold, *Orta Asya, Tarih ve Uygarlık*, (trc. D. Ahsen Batur), İstanbul 2010, s. 419.

²⁰ İbrahim Şahin, farklı yazılışları sebebiyle “Sıġnâk”, “Sıġnâk”, “Suġnâk”, “Sıġnâk”, “Sıġnâk”, “Sıġnâk”, “Sıġnâk” vb. şekillerde okunan oykonim (yerleşim adı) hakkında “sıġnılacak yer”, “korunaklı yer, kale”, “bir Kıpçak boyunun ismi”, “sünnete bağlılığı ifade eden bir slogan” gibi farklı etimolojik görüşlerin bulunduğunu ifade eder. Kendisi de bu oykonimin bir Kıpçak boyu olan “Sıġnâk” ile ilgili olduğunu ve bir geyik türü olan “sıġn” patronominden (hayvan adı) geldiğini savunur. (bkz. İbrahim Şahin, “Sunakata (Sıġnâk) Oykoniminin Geçmişi, Bugünü ve Kökeni Üzerine”, *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*-XXV-/2009-Bahar, s. 159-172.

²¹ İran'ın Horasan bölgesinden başlayarak Kuzey Afganistan dâhil Pamir ve Hinduş-Kunlun (Karanlık) dağlarının kuzey eteklerinden Çin'in Tun-huang bölgesine kadar uzanan, oradan Mançurya'nın batısına ulaşan, Moğolistan'la birlikte Güney Sibirya'nın tamamını içine alan, batıda Ural dağları ile Volga ırmağının Hazar denizine ulaştığı noktaya kadar devam eden geniş bir alanı kaplar. Türkistan isminin ilk olarak VII-IX. Yüzyılda Arapça ve diğer kaynaklarda yer aldığı görülmektedir. Kaşgarlı Mahmut Divan-ı Lüġatî't-Türk'te Türkistan adını kullanmıştır. Bu alanın tarihi kaynaklardaki adı XIX. yüzyıl ortalarına kadar Türkistan'dır (Türk yurdu). bkz. Ahmet Taşaġıl, “Türkistan” *DİA*, Ankara, 2012, XXXI, 556; Muhammed B. Aşan, “Yesi ve Çevresinde Sakalar”, *Türkler*, (ed. Hasan Celal Güzel, vd.), Ankara, 2006, I, 628; Ayrıca bkz. Zirikli, *age.*, II, 247.

²² Ceyhun nehrinin kuzey ve doğusunda kalan bölgeye İslâm tarihçi ve coğrafyacıları tarafından verilen bu ad modern dönemlerde Ceyhun ve Seyhun havzası arasında kalan medeni bölgeyi ifade etmek üzere kullanılmaya başlamıştır. bkz. Barthold, *Moġol İstilasına Kadar Türkistan*. (haz. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul 1990, s. 67; Osman Gazi Özgüdenli, “Maverâünnehir” *DİA*, Ankara, 2003, XXVIII, 177.

²³ Barthold, *age.*, s. 193; Muhammed B. Aşan, “Yesi ve Çevresinde Sakalar”, *Türkler*, (ed. Hasan Celal Güzel vd.), Ankara, 2006, I, 628; İbrahim Şahin, *agm.*, s. 161.

²⁴ İbrahim Şahin, *agm.*, s. 161.

²⁵ Muratbek Darıbay, Otrar Bölgesi ve İslâm Tarihindeki Önemi (VI.-XIII. Yüzyıllar Arası), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2011, s. 69, 72.

yer alan Sıġnâk, Sunak-kurgan veya Sunak-ata²⁶ ismiyle anılan yerleşim yerinin bulunduğu mevkidedir.²⁷

Sıġnâk'ı da içine alan Otrar (Fârab) ve çevresi VI.-XIII. yüzyıllarda sırasıyla Batı Türk, Türgiş, Karluk, Oġuz ve Kıpçakların hâkimiyeti altında kalmıştır.²⁸ Sıġnâk'ın X. yüzyılda Oġuz Yabġu Devleti'nin büyük şehirlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.²⁹ XII. Yüzyılda ise henüz Müslüman olmamış Kıpçak hanlıklarından birinin başkenti konumundaydı.³⁰ Sıġnâk ve havalisinin İslam dünyasına katılması oldukça geç bir dönemde gerçekleşmiştir.³¹ Burada yaşayan Kıpçaklar İslam'ı ancak Muhammed Hârîmşâh'a (ö 626/1229) boyun eğdikten sonra kabul etmeye başlamışlardır.³² Ancak Anuş Tekin soyundan gelen Hârîmşâhların (1092-1229) hâkimiyeti fazla sürmemiş Cengiz Han'ın oġlu Cuci (ö. 624/1227) tarafından yedi gün süren bir muhasaradan sonra şehir zapt edilmiştir.³³ Cuci'nin ölümünden sonra ülkesi onun soyundan gelen hanlar tarafından yönetildi.³⁴ Kıpçaklar Cuci Ulusunun içine dâhil olduktan sonra da isimlerini devam ettirdiler.³⁵ Sıġnâk, Cuci soyundan gelen hanlıklar devrinde de önemini korudu³⁶ bir dönem Gök-Orda hanlığının merkezi oldu (728/1327).³⁷ Kısa bir süre sonra Altın-Orda hanedanı Özbek Han (740/1339) tarafından yıkıldı.³⁸ Cuci oġulları soyundan Toktamış Han zamanında (781/1379) Sıġnâk'ta para bastırıldığı bilinmektedir.³⁹ Özbek Han zamanında cami, medrese, hankâhlar, türbeler inşa edilmiştir. 14. yüzyılın sonlarına kadar gelişerek önemini koruduğu bilinmektedir.⁴⁰ Daha sonraki dönemlerde Timurlular devletinin hâkimiyeti altında kalmıştır (1370-1507).⁴¹ Sıġnâk, XIX. yüzyılın ortalarına doğru diğer Seyhun (Sirderya) şehirleri gibi terkedilmiştir.⁴²

Sıġnâkî, kendi eserlerinde ifade etmese de bazı kaynaklarda Buhârî nisbesiyle de anılmaktadır. ⁴³ Buhârî nisbesiyle ilişkilendirilmesi Mâverâunnehir'in

²⁶ Sunakata'nın Google Earth'teki konumu ise yaklaşık şu şekildedir: Enlemi: 44° 8'17.60"K ve boylamı: 66°58'50.60"D; Erişim tarihi: Mart, 2016.

²⁷ Barthold, *age.*, s. 194. a.m.f., *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (trc. Râġıp Hulûsi Özdem), Ankara 2013, s. 95, 116; Barthold, *Orta Asya; Tarih ve Uygurluk*, (trc. D. Ahsen Batur), s. 419-421.

²⁸ Muratbek Darıbay, *age.*, s. 14, 61.

²⁹ Barthold, *age.*, (trc. Râġıp Hulûsi Özdem), s. 95, 116; el-Kaşġârî, *Dîvân-ı lügati't-türk*, İstanbul 1333, I, 392. Muratbek Darıbay, *age.*, s. 18-19.

³⁰ Barthold, *Moġol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 193, 351; Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (trc. Râġıp Hulûsi Özdem), s. 95, 116; Muratbek Darıbay, *age.*, s. 19, 31.

³¹ Barthold, *Orta Asya, Tarih ve Uygurluk*, (trc. D. Ahsen Batur), s. 43.

³² Barthold, *Moġol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 392, 561; Barthold, *Orta Asya; Tarih ve Uygurluk*, (trc. D. Ahsen Batur, s. 419; Muratbek Darıbay, *age.*, s. 19.

³³ Barthold, *Moġol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 439; Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türklü Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1981, I, 35, 63; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul, 1969, s.405; Muratbek Darıbay, *age.*, s. 32, 52, 54.

³⁴ Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul, 1976, s. 21.

³⁵ Mustafa Kafalı, *age.*, s. 12.

³⁶ Barthold, *Moġol İstilasına Kadar Türkistan*, (haz. Hakkı Dursun Yıldız), s. 193; Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (trc. Râġıp Hulûsi Özdem), s. 137.

³⁷ Mustafa Kafalı, *age.*, s. 27, 78.

³⁸ Mustafa Kafalı, *age.*, s. 27-28, 78-79, 82; Şevket Koçsoy, "Türk Tarihi Kronolojisi", *Türkler* (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Ankara, 2006, I, 112.

³⁹ Mustafa Kafalı, *age.*, s. 102.

⁴⁰ Mustafa Kafalı, *age.*, s. 144-145.

⁴¹ Barthold, *Uluġ Bey ve Zamani*, (trc. Tahiroġlu Akdes Nimet), İstanbul 1930, s. 71, 87, 92, 93.

⁴² İbrahim Şahin, *agm.*, s. 161.

⁴³ İbn Taġrıberdi, *age.*, V, 164; Ömer Rıza Kehhâle, *age.*, III, 318.

ilim merkezi konumunda olan Buhara'da tahsil için bulunmuş olması veya Sıġnâk'ın Buhara bölgesinin sınırları içinde olmasıyla izah edilebilmektedir.⁴⁴

Kaynaklarda Sıġnâkî'nin doğum tarihi hakkında bilgi verilmezken vefat tarihi ve yeri hakkında farklı bilgiler verilmektedir. Bu tarihlerin doğru bir şekilde tespitinde kendi eserleri, tarih ve tabakât kitapları göz önünde bulundurulmalıdır. Öncelikle belirtmeliyiz ki Sıġnâkî'nin hayatı ile ilgili bilgi veren ve tarih itibariyle ona en yakın dönemde vefat etmiş tabakât müellifleri Ebü'l-Meâlî Muhammed b. Râfi' es-Sellâmî (ö. 774/1372) ve Abdülkâdir el-Kureşî'dir (ö. 775/1373). Sıġnâkî'nin nerede doğduğu tam olarak bilinmemekle birlikte hayatının gençlik dönemlerinin genel anlamda Türkistan'da özeldense Harizm bölgesinde geçtiği, ilk tahsilini de bu bölgede tamamladığı bilinmektedir.⁴⁵ Zira ilk eserlerinden biri sayılan *el-Vâfi'*yi 20 Safer 692/1292'de Ebü Abdillâh Hüsâmeddin Muhammed b. Muhammed b. Ömer el-Ahsikesî'nin (ö. 644/1246) mezarı başında tamamladığı⁴⁶ ve hocası Hâfîzüddin el-Buhârî (ö. 693/1293) tarafından genç yaşta fetva yetkisi verildiği bilinmektedir.⁴⁷ Harizm bölgesinde bulunduğu dönemde çeşitli hocalardan ders almıştır. Bu bölgedeki ilim tahsilinden sonra önce Mısır'a⁴⁸ veya Bağdat'a⁴⁹ gittiği ile ilgili İbn Râfi' es-Sellâmî ile el-Kureşî iki farklı görüş belirtir. İbn Râfi' es-Sellâmî'ye göre Mısır'dan sonra hac dönüşü Bağdat'a gelir. Her iki müellife göre de Bağdat'ta bulunduğu dönemde Ebü Hanîfe'nin mescidinde ders okutmuştur.⁵⁰ Bu dönemde Bağdat İlhânlılar'ın (1256/1344) hâkimiyeti altındadır. Kaynaklara göre Bağdat'tan hac amacıyla çıktığı yolda Şam'a (h. 710/m. 1310)⁵¹ talebesi Şibliyye ve Zâhiriyye medreselerinde hocalık yapacak olan Şemseddin Abdullah b. Haccâc b. Ömer el-Kâşgarî ile birlikte gelir.⁵² Mısır'da bulunup bulunmadığına dair bilgi vermeyen el-Kureşî'ye göre Sıġnâkî h. 711/m. 1311 yılında Halep'tedir. Bu dönemde bölge Memlüklerin (1250/1517) hâkimiyeti altındadır. Halep'te bulunduğu dönemde burada uzun yıllar kadılık yapacak olan Nâsirüddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer'e icazet verdiği bilinmektedir.⁵³

İbn Râfi' es-Sellâmî ve el-Kureşî Sıġnâkî'nin ölüm tarihi ile ilgili bir bilgi vermezken es-Sellâmî, Merv'de⁵⁴ vefat ettiği bilgisini verir. Bazı kaynaklarda Halep'te⁵⁵ vefat ettiği belirtilirse de İbn Râfi' es-Sellâmî'nin verdiği bilginin diğer kaynaklarla kıyaslandığında daha doğru olduğu kanaatindeyiz.

Taşköprizâde'den (ö. 968/1561) önce yaşamış ve Sıġnâkî'nin hayatı hakkında bilgi veren terâcim ve tabakât müelliflerinden hiçbiri Sıġnâkî'nin vefat

⁴⁴ Müellif için çeşitli kaynaklarda geçen es-Saġânî, es-Süfyânî ve el-Anâfikî gibi nisbelerin ise müstensih hatalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. bkz. Sıġnâkî, *en-Necâhu't-tâli tilve'l-merâh*, (thk. Abdullah Osman Abdurrahman Sultan), s.10-11; Sıġnâkî, *el-Vâfi'*, (thk. Ahmed Muhammed Hammûd el-Yemânî), I, 31.

⁴⁵ Sıġnâkî, *el-Vâfi'*, (thk. Ahmed Muhammed Hammûd el-Yemânî), I, 13; Kâtip Çelebi, age., II, 1775.

⁴⁶ Sıġnâkî, *el-Vâfi'*, (thk. Ahmed Muhammed Hammud el-Yemânî.), V, 1719.

⁴⁷ Kureşî, age., I, 213.

⁴⁸ İbn Râfi' es-Sellâmî, *Müntehabu'l-muhtâr*, s. 41; İbn Taġrıberdî, age., V, 164.

⁴⁹ Kureşî, age., I, 213-214; Ömer Rıza Kehhâle, age., III, 318.

⁵⁰ İbn Râfi' es-Sellâmî, age., s. 41; Kureşî, age., I, 213.

⁵¹ Kureşî, age., I, 214; İbn Kutlubuġa, age., s. 160.

⁵² İbn Râfi' es-Sellâmî, age., s. 41, 54.

⁵³ Kureşî, age., I, 213; İbn Taġrıberdî, age., V, 165; İbn Kutlubuġa, age., s. 160; Temimî, age., III, 151.

⁵⁴ İbn Râfi' es-Sellâmî, age., s. 41; İbn Taġrıberdî, age., V, 164; Temimî, age., III, 150; Ömer Rıza Kehhâle, age., III, 318.

⁵⁵ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 62.

tarihi ile ilgili bilgi vermemektedir. Taşköprizâde (ö. 968/1561) h. 711/m. 1311 veya h. 714/m. 1314 de Halep'te vefat ettiğini belirtmektedir.⁵⁶ Kâtip Çelebi'nin (ö. 1067/1657) *Keşfu'z-zunûn* adlı eserinde ise Sıgnâkî'nin vefat tarihi ile ilgili üç farklı tarih verilmektedir. Bu tarihlerden ilki ve eserin dört farklı yerinde geçen h. 710/m. 1310⁵⁷ tarihi kendisi dışında hiçbir bir kaynaktan geçmemekte ayrıca çalışmamızda Sıgnâkî ile ilgili verilen tarihlerle de çalışmaktadır. İkinci tarih bir yerde geçmekte ve h. 711/m. 1311 yılını göstermektedir.⁵⁸ Diğer bir tarih ise h. 711/m. 1311 yılından sonra şeklinde ifade edilmektedir.⁵⁹ Kaynaklar incelendiğinde Sıgnâkî'nin h.711/m. 1311 tarihi Recep ayına kadar en azından sağ olduğu kesin olarak bilinmektedir. Bu tarihten sonraki hayatına ilişkin kesin ve üzerinde ittifak edilen bir tarih bulunmamaktadır. Kâtip Çelebi'nin h. 711/m. 1311 sonrası ifadesi ile Taşköprizâde'nin tereddütlü h.711/m. 1311 veya h. 714/m. 1314 tarihini gösteren ifadeleri⁶⁰ dikkate alındığında ihtiyatla vefat tarihi olarak en geç h. 714/m. 1314 tarihini vermek mümkündür.

B. Hocaları

Sıgnâkî, kendisinden ders aldığı hocalarıyla ilgili en geniş bilgiyi *el-Vâfi* adlı eserinin hâtime bölümünde vermekte⁶¹ ve burada Hâfizüddin el-Kebîr Muhammed b. Muhammed b. Nasr el-Buhârî (ö. 693/1293),⁶² Fahrüddin Muhammed b. Muhammed b. İlyas el-Mâymergî ismini ⁶⁴Ma'ser'in-ve Celâleddin el ⁶³(المایمرغی) anmaktadır.⁶⁵ Sıgnâkî'nin eserleri üzerinde yapılan çalışmalardan hareketle ulaşılan sonuca göre Sıgnâkî'nin "Hocam" (شیخی) diye andığı kişi Hâfizüddin el-Kebîr Muhammed b. Muhammed b. Nasr el-Buhârî'dir.⁶⁶ "Hocamın Hocası"⁶⁷ (شیخ شیخی) ve "Büyük Hoca"⁶⁸ (الأستاذ الكبير) tabirini de Şemsüleimme el-Kerderî'den (ö. 642/1244) bahsederken kullanmaktadır. *et-Tesdîd*'in mukaddime bölümünde Sıgnâkî *et-Temhîd*'in kendisine en yakın ravisi olarak Hâfizüddin el-Buhârî'yi ve onun da hocası olarak Şemsüleimme el-Kerderî'yi anmaktadır.⁶⁹ Üstâd/hoca (الأستاذ) ismini ise Fahreddin el-Mâymergî için kullanır.⁷⁰ Bazı kaynaklarda⁷¹ *el-Hidâye* müellifi

⁵⁶ Taşköprizâde, *Miftahu's-saade*, II, 240; Ömer Rıza Kehhâle, age., III, 250.

⁵⁷ Kâtip Çelebi, age., I, 81, I, 484, II, 1775, II, 1929,

⁵⁸ Kâtip Çelebi, age., I, 403.

⁵⁹ Kâtip Çelebi, age., II, 1849, I, 403; Zirikli, age., II, 247, III, 104; İsmail Paşa, age., II, 314, Ömer Rıza Kehhâle, age., III, 250, IV, 28.

⁶⁰ Leknevi, age., s. 62.

⁶¹ Bkz. Sıgnâkî, *el-Vâfi*, 138a-138b. (Süleymaniye Ktp., Damad İbrahim, nr. 468).

⁶² Kureşi, age., I, 213; II, 367; Süyûtî, age., II, 397.

⁶³ Kaynaklarda Şemsüleimme el-Kerderî'nin talebesi olan Fahreddin Muhammed b. Muhammed b. İlyas el-Mâymergî'nin vefat tarihi hakkında bilgi bulunmamaktadır. bkz. Kureşi, age., I, 213, II, 115.

⁶⁴ Sıgnâkî *el-Vâfi* adlı eserinde lakabını zikrettiği "dilimi ve gönülümü açan ilk kişi" dediği Celâleddin el-Ma'ser'in ismi hakkında bilgi vermemektedir. Celâleddin el-Ma'ser'in asıl ismini tespit dönük çalışmalar için bkz. Sıgnâkî, *el-Vâfi*, (thk. Ahmed Muhammed Hammûd), I, 36-38, V, 1715.

⁶⁵ Sıgnâkî, *el-Vâfi*, (thk. Ahmed Muhammed Hammud el-Yemâni), V, 1714-1715; Temimî, age., III, 150.

⁶⁶ Kureşi, age., I, 213.

⁶⁷ İbn Tağrıberdî, age., V, 165; İbn Kutluboğa, age., s. 175; Temimî, age., III, 151.

⁶⁸ Sıgnâkî, *et-Tesdîd*, vr. 2a, (Süleymaniye Ktp., Amcazade Hüseyin, nr. 309).

⁶⁹ Sıgnâkî, age., vr. 2a. Ayrıca bkz. Sıgnâkî, *el-Vâfi*, (thk. Ahmed Muhammed Hammûd el-Yemâni) I, 34.

⁷⁰ Kureşi, age., I, 213; İbn Tağrıberdî, age., 5, 165; et-Temimî, age., III, 151.

⁷¹ Süyûtî, age., I, 537; Temimî, age., III, 150.

Mergînânî de hocaları arasında sayılıyorsa da bu müellif ile Sıġnâkî arasındaki yaş farkından dolayı doğru olmadığı kanaatindeyiz.

Sıġnâkî, *el-Vâfi* adlı eserinde⁷² ilim tahsili sürecinde kendi akranı konumunda olan birlikte ders okudukları bazı âlimlerden de istifade ettiğini belirtir. Bu kişiler arasında Hüsâmeddin en-Niyâzevî el-Ahvezi,⁷³ Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî⁷⁴ (ö. 710/1310),⁷⁵ Şemseddin el-Adud el-Kindî,⁷⁶ İmam Cemâleddin⁷⁷ ve Rukneddin el-Efşencî'nin⁷⁸ (ö. 671/1272) isimlerini zikreder.

C. Talebeleri

Tabakât ve terâcim kitaplarında yaptığımız çalışmada Sıġnâkî'nin talebeleri arasında Celâleddin Ahmed b. Mahmûd el-Gucdüvânî⁷⁹ (ö. 730/1329), Kıvâmüddin Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Hudencî el-Kâkî⁸⁰ (ö. 749/1348), İbnü'l-Fasih Ebü Tâlib Ahmed b. Ali b. Ahmed el-Hemedânî⁸¹ (ö. 755/1354), Şam Şibliyye ve Zâhiriyye müderrisi Ebü Muhammed Şemsüddin Abdullah b. Haccâc b. Ömer el-Kâşġârî el-Hanefî es-Sûfî,⁸² Celâleddin Ahmed b. Yûsuf el-Hârîzmî el-Kurlânî,⁸³ Emîr Kâtib b. Ömer el-İtkânî⁸⁴ (ö. 758/1356) isimlerinin müellifle hoca-talebe ilişkisini tespit edebildik. Sıġnâkî'nin *en-Necâhî* ve *el-Vâfi* adlı eserlerinin muhakkikleri müellifin talebesi olarak Şemseddin ve Necmeddin et-Tükserî kardeşlerin adlarını da anmaktadır.⁸⁵ Sıġnâkî'nin Halep kadısı olarak bilinen Nâsırüddin Ebü Abdullah Muhammed b. Ömer'e (d. 689/1290-ö. 752/1351) Halep'te (Recep h. 711/1311) kendisinin yazdığı bir *Hidâye* şerhi nüshası ve ayrıca eserlerinden rivayette bulunabilmesi için de icazet verdiği bilinmektedir.⁸⁶ Bu sebeple Halep'te yetiştirdiği en değerli talebelerinden biri olarak düşünölmelidir.

⁷² Bkz. Sıġnâkî, *el-Vâfi*, vr 180. (Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 749)

⁷³ Sıġnâkî *el-Vâfi* adlı eserinde lakabını zikrettiği Hüsâmeddin en-Niyâzevî'nin ismi hakkında bilgi vermemektedir. bkz. Sıġnâkî, *el-Vâfi*, (thk. Ahmed Muhammed Hammûd el-Yemânî), V, 1716, Diğer kaynaklarda da bu lakapla anılan bir âlime ulaşamadık.

⁷⁴ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 17; İbn Taġrıberdî, *age.*, VII, 72; Taşköprizâde, *age.*, II, 168.

⁷⁵ Taşköprizâde Bağdalî'ta vefat ettiğini belirtir. (bkz. Taşköprizâde, *age.*, II, 168.)

⁷⁶ Sıġnâkî *el-Vâfi* adlı eserinde lakabını zikrettiği Şemsüddin el-Adud el-Kindî'nin ismi hakkında bilgi vermemektedir. bkz. Sıġnâkî, *el-Vâfi*, (thk.: Ahmed Muhammed Hammûd el-Yemânî.), I, 1717. Ayrıca Sıġnâkî *el-Hidâye* şerhinin mukaddimesinde *Hidâye* dinlediği kişiler arasında Şemsüddin el-Hâfız el-Kindî'den bahseder. bkz. Sıġnâkî, *en-Nihâye*, 2b. (Süleymaniye Ktp., Damad İbrahim, nr. 611).

⁷⁷ Sıġnâkî *el-Vâfi* adlı eserinde lakabını zikrettiği el-İmam Cemâleddin'in ismi hakkında bilgi vermemektedir. Adı geçen âlimin asıl ismini tespitte dönük çalışmalar için bkz. Sıġnâkî, *el-Vâfi*, (thk. Ahmed Muhammed Hammûd el-Yemânî), I, 40-43; V, 1717.

⁷⁸ Sıġnâkî *el-Vâfi* adlı eserinde lakabını zikrettiği Rükneddin el-Efşencî'nin ismi hakkında bilgi vermemektedir. Sıġnâkî, *el-Vâfi*, (thk. Ahmed Muhammed Hammud el-Yemânî), V, 1717. Adı geçen âlimin asıl ismini tespitte dönük çalışmalar için bkz. Sıġnâkî, *en-Necâhu't-tâli tiloe'l-merâh*, (thk. Abdullah Osman Abdurrahman Sultan), s.26-29.

⁷⁹ Süyûtî, *age.*, I, 537; İsmail Paşa, *age.*, I, 107.

⁸⁰ Leknevî, *age.*, s. 62, 186.

⁸¹ Leknevî, *age.*, s. 26.

⁸² İbn Râfî' es-Sellâmî, *age.*, s. 54; Kureşî, *age.*, III, 27; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 3, 27; İbn Taġrıberdî, *age.*, V, 164; Temimî, *age.*, III, 151; eş-Şevkânî, *el-Fethu'r-rabbânî*, III, 1538.

⁸³ Leknevî, *age.*, s. 58, 62, 84, 144, 172.

⁸⁴ İbn Hacer, *Mu'cemü'l-müfrehes*, s. 38; Süyûtî, *age.*, II, 397; er-Rüdânî, *age.*, s. 265; Muratbek Darıbay, *age.*, s. 66.

⁸⁵ Sıġnâkî, *en-Necâhî*, (thk. Abdullah Osman Abdurrahman Sultan), s.30-37; Sıġnâkî, *el-Vâfi*, (thk. Ahmed Muhammed Hammûd el-Yemânî), I, 53-55.

⁸⁶ Kureşî, *age.*, I, 213, II, 102; İbn Taġrıberdî, *age.*, V, 165; İbn Kutlubuġa, *age.*, s. 160; Temimî, *age.*, III, 151.

II. İlmî Kişiliği

A. Genel Çerçeve

Sıgnâkî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi veren tabakât müellifleri onu, hüsâmü'l-mille ve'd-dîn, sâhibu'n-Nihâye, şârihu'l-Hidâye gibi lakaplar yanında imam, âlim, allâme, şeyh gibi ünvanlar ve mütekellim, cedeli, fakih, üsûli, sarfi, nahvî gibi ilgi alanlarını tanımlayan vasıflarla niteledikleri daha önce ifade edilmişti.⁸⁷ Bütün bu özellikler Sıgnâkî'nin ilmi şahsiyetinin çok yönlü olduğu ile ilgili genel bir bilgi sunmaktadır. Kelâm başta olmak üzere fıkıh, fıkıh üsûlü, sarf ve nahiv ilimleri alanlarında yetkin bir âlim olduğu farklı alanlarda ortaya koyduğu ilmi çalışmalarından anlaşılmaktadır. Bu eserlerinde Sıgnâkî sarf ve nahiv gibi alet ilimleri yanında kelâm, fıkıh ve fıkıh üsûlü alanlarında temel kaynaklara hâkimiyetini de ortaya koyarak kendisine yapılan hürmet ve övgü nitelemelerini haklı çıkarmaktadır.

Sıgnâkî'nin ilmi şahsiyetini doğru anlayabilmek için bağlı bulunduğu mezhebi, yaşadığı coğrafyanın tarihini ve siyasi olaylarını öncelikle bilmek gerekir. Sıgnâkî VII./XIII. yüzyılın ikinci yarısı ile hicri VIII./XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde Mâverâünnehir'den Nil nehri kıyılarına, kadar uzanan geniş bir coğrafyada ilim tahsili ve tedrisi ile dolu bir hayat sürmüştür. Madelung Mâtürîdîliğin yayılışını konu edindiği makalesinde belirttiği gibi aslında Mâverâünnehir kaynaklı Hanefî âlimlerin batıya göçleri V./XI. yüzyıldan itibaren başlamış, Selçuklular dönemini aşarak Moğol dönemine kadar sürmüştür fakat VIII./XIV. yüzyılda tedrici olarak yavaşlamıştır. Bu durumun oluşmasında batıda Mâverâünnehir kaynaklı Hanefî âlimlerine gösterilen büyük saygı yanında Selçuklular dönemi ve sonrasında diğer mezheplere karşı Doğu Hanefî âlimlerinin tercih edilmesi siyaseti ile anavatanlarının siyasi kargaşalarda virane haline gelmesinin de etkisi olmuştur.⁸⁸

İlk eğitimini Hârizm (خوارزم) bölgesinde devrin âlimlerinden ilim tahsil ederek değerlendirdi. Bu tarihlerde memleketi Sıgnak ve Mâverâünnehir Moğolların hâkimiyeti altındaydı. Cengiz Han (ö. 1227) ölmüş ancak oğullarının bu bölgedeki hâkimiyeti devam etmekteydi. Bu ortamda Sıgnâkî daha henüz gençlik döneminde hocası Hafizüddin el-Buhârî'den fetva verme yetkisi aldı. Hanefî-Mâtürîdî geleneğine ait temel eserleri okuma ve anlama fırsatı buldu. İlk eserlerinden sayılan Ahsikesî'nin *el-Muntehab* adlı eserinin şerhi olan *el-Vâfi*'yi 692/1292 yılında Kelâbâz'da Ahsikesî'nin mezarı başında tamamladı. Abbasi hankahı olan Kâs şehrinde Zemahşerî'nin *Mufassal* adlı eserinin şerhi *el-Muktebes*'in müellifi Fahrü'l-Esfenderî ile görüşme imkânı buldu. Havârizm bölgesindeki seyahatlerinden sonra Bağdat'a gittiği anlaşılmaktadır. Bağdat'ta bulunduğu dönemde Ebû Hanîfe'nin mezarının bulunduğu Meşhedu Ebu Hanîfe'de talebe yetiştirdiği bilinmektedir.⁸⁹

⁸⁷ Bkz. Sıgnâkî'nin hayatı.

⁸⁸ Wilferd Madelung, Mâtürîdîliğin Yayılışı ve Türkler, (trc. Muzafer Tan), *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik* (ed. Sönmez Kutlu), Ankara, 2011, s. 355-356; 358-360; Wilferd Madelung, 11.-13. Asırlarda Hanefî Âlimlerin Orta Asya'dan Batı'ya Göçü, (trc. Sönmez Kutlu) *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, (ed. Sönmez Kutlu), Ankara, 2011, s. 392-393, 396, 402; Philipp Bruckmayr, Maturîdî Kelâmının Yayılması, Kalcılaşması ve Temel Dinamikleri, (trc. Sönmez Kutlu-Muzafer Tan), *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, (ed. Sönmez Kutlu), Ankara, 2011, s. 409.

⁸⁹ Wilferd Madelung, "11.-13. Asırda Hanefî Âlimlerin Orta Asya'dan Batıya Göçü", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, (ed. Sönmez Kutlu), Ankara, 2011, s. 402.

Aynı zamanda meşhur eseri *en-Nihâye'*yi burada hicri 700 yılında tamamlar. Muhtemelen kelâm ilmine dair eseri *et-Tesdîd'*i de Bağdat'ta hicri 706 yılında yazar. Hac amacıyla çıktığı yolculukta hicri 710 yılında Şam'a uğrar. Oradan Mısır'a geçer ve Mısır dönüşü Halep'e hicri 711 yılında gelir.

Sıġnâkî, Mâverâünnehir'den başlayan ve Kahire'ye kadar uzanan yolculukları sırasında ikamet ettiği yerlerde tedris faaliyetinde bulunmuş, kendisinden sonra gelen birçok âlimin ilim silsilesi içerisinde yer almıştır. Örneğin Philipp Bruckmayr, Kemalpaşazâde (ö. 940/1533) ve Hasan Kafi el-Akhisârî (1025/1616) gibi Osmanlı âlimlerinin ilmi silsilesi içinde Sıġnâkî'nin de yer aldığını ifade eder.⁹⁰

Merġinânî'nin *el-Hidâye* adlı eseri üzerine yazdığı *en-Nihâye* adlı oldukça hacimli şerhi kendisinden sonra gelen âlimler için temel bir kaynak olmuş, Hanefî fıkhnın sonraki nesillere aktarımında önemli bir yere sahip olmuştur. Bu eseri Osmanlı ilim coğrafyasında Sıġnâkî'nin tanınmasını sağlamıştır. *en-Nihâye'*nin tanıtımını yaptığımız bölümde isimlerini saydığımız bir çok âlim Sıġnâkî'nin bu eserinden alıntılar yapmış ve hakkında övgü dolu ifadeler kullanmışlardır.

Sarf ve nahiv alanındaki eserleri Sıġnâkî'nin, Arap dili ve edebiyatına vukufiyetini göstermesi bakımından önemlidir. Diğer eserlerinde de Sıġnâkî'nin dilci ve edebiyatçı yönüyle ilgili bolca örnekler bulmak mümkündür. Sıġnâkî, çalışmamıza konu olan *et-Tesdîd fî şerhi't-Temhîd* adlı eserinde konuları tahlil ederken Arap dili ve edebiyatına hâkimiyetini ortaya koyan sarf ve nahve dayalı tahliller yanında şiire olan ilgisini gösteren örnekler de sunar.

Sıġnâkî'nin eserlerine genel olarak bakıldığında, onun Arapça kadar Farsça'ya da hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Zira zaman zaman Arapça kelime, kavram ve terkiplerin Farsça karşılığını vermekte, kimi hocalarının muhtemelen Farsça yazdıkları eserlerden aktarımlar yapmaktadır. Sıġnâkî'nin eserlerinde Farsça'ya yer vermesi Hârizmşahlar dönemi kimi Mâverâünnehir âlimleri arasında Farsça eser yazma âdeti⁹¹ veya Farsça'nın bir ilim dili oluşuyla izah edilebilir.⁹²

Sıġnâkî, eserleri günümüze ulaşmamış ve tabakât eserlerinde de haklarında yeterli bilgiye ulaşamadığımız bazı âlimler ve eserleri hakkında değerli bilgiler vermektedir. *et-Tesdîd* özelinden örnek vermek gerekirse Ebu Cafer Muhammed b. Abdullah es-Siczî'nin ehl-i bid'atle ilgili bilgiler içeren eserinin alanında yazılmış nadir eserlerden biri olduğunu ifade eder. Eserden yeri geldikçe alıntılar yapar, ancak eserin adı hakkında herhangi bir bilgi vermez. Bu eser Sıġnâkî'nin mezhep ve fırkalarla ilgili Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-nihal* adlı eseriyle birlikte sıkça kullandığı bir kaynaktır. Sıġnâkî'nin *et-Temhîd*'in şerhinde yararlandığı ve kelâm konularını içerdiği anlaşılan eserlerden bir diğeri de Ebü'l-Kasım Nâsirüddin Muhammed b. Yûsuf b. Muhammed b. Alevî el-Hasenî el-Medenî es-Semerkindî'ye (ö. 556/1161) nispet edilen *el-Misdak* adlı eserdir. Bu eserin de kütüphane kayıtlarında varlığını

⁹⁰ Philipp Bruckmayer, "Matürîdî Kelâmının Yayılması ve Temel Dinamikleri", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, (ed. Sönmez Kutlu), Ankara, 2011, s. 424.

⁹¹ V.V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (trc. Ragıp Hulusi Özdem), age., s. 116.

⁹² Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, (trc. Bekir Topaloğlu), İstanbul, 2015, c. I, s. 16.

tespit edemedik.⁹³ Sıgnâkî zaman zaman alıntılar yaptığı *el-Misdak* adlı eserin müellifini isim vermeden Seyyidü'l-imam diye niteler.

B. Kelâm İlimindeki Yeri

Sıgnâkî'nin yaşadığı VII. yüzyılın ikinci yarısı ve VIII. yüzyılın başları tarihsel olarak felsefe ile meczedilmiş kelâm devri ile cem ve tahkik devirleri arasında bir döneme denk gelmektedir.⁹⁴ Her ne kadar bu sınıflama Eş'arî kelâmı referanslı gibi gözüksün de Eş'ariyye'de olduğu gibi Mâtürîdiyye'de de bu devrin özelliklerinden biri olan şerhçilik ve hâşiyecilik geleneğinin mevcut olduğu unutulmamalıdır.⁹⁵ Zira Sıgnâkî'nin eserlerinin neredeyse tamamına yakınının şerh ve hâşiyeye biçiminde olmasından hareketle bu dönemle ilişkilendirmek mümkündür. Ancak, Mâtürîdî gelenek incelendiğinde bu gelenek için Eşariliğin felsefe ve tasavvufla olan ilişkisi gibi bir ilişkiden söz etmek pek mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle Eş'ariyye kelâm tarihi ile Mâtürîdiyye kelâm tarihinin kesişen ve ayrılan noktaları yapılacak çalışmalarla daha da belirginleşecektir. Eş'arî geleneğin bu döneminde yapılan çalışmalar kelâm ilmi sahasında yazılan eserler üzerine şerh ve hâşiyeler yapmak, notlar eklemek, özetler meydana getirmek veya bir eseri yeniden düzenleyerek yazmak şeklinde olmuştur. Ayrıca bu dönemde bazı kelâm konularına ait risaleler de kaleme alınmıştır.⁹⁶ Sıgnâkî'ye aidiyeti kendi ifadesinden de anlaşılan ve mutasavvifeyi tenkid ettiği *Damiğatü'l-mübeddîn ve nasıratü'l-mühedîn* adlı eseri müellifin cem ve tahkik dönemi eserlerinin bu son özelliğine sahip bir eser görünümündedir.

Sıgnâkî içinde bulunduğu dönemin ve belki de "hocalık" görevinin de bir gereği olarak yazdığı şerh çalışmalarıyla kelâm ve fıkıh ilmi alanlarında Hanefî-Mâtürîdî geleneğinin kendi dönemindeki taşıyıcısı rolüne sahiptir.⁹⁷ Kalaycı'ya göre VI/XII. yüzyıldan itibaren doğudan batıya gerçekleşen göç dalgasıyla birlikte doğudaki Hanefî-Mâtürîdî geleneğine ait kelâmî ve fikhî birikim batının içinde yer aldığı birikim de göz önünde bulundurularak bölgeye taşınmaya başlamıştır. Bu bölgede Ebû Hanîfe'nin kelâmî görüşleri uzlaşmacı bir yaklaşımla başta *el-Akâdetü't-Tahâviyye* üzerine yapılan şerhler⁹⁸ ve diğer müstakil eserlerle ifade ediliyordu. Cemâleddin Ahmed b. Muhammed el-Gaznevî'nin (ö. 593/1196) *Usûlu'd-din'i*, Ebû Şücâ Menkubers b. Yalınkılıç et-Türkî en-Nâsırî'nin (ö. 652/1254) *el-Akâdetü't-Tahâviyye* üzerine yaptığı şerh olan *en-Nûrû'l-lâmi ve'l-burhânü's-sâtig'* ile *el-Uşûlü'l-İtikâdiyye* adlı eseri doğu Hanefî geleneğine mensup âlimlerce uzlaşmacı bir üslupla yazılan eserlerdendir.⁹⁹ Ancak kendisi de doğudan göç etmiş bir Hanefî olarak Sıgnâkî *et-Tesdîd'e* yaptığı şerhle kendi döneminde kimi muasırlarından farklı olarak doğrudan Nesefî'nin misyonunu tekrar gündeme alma ve sonraki nesillere aktarma gayretindedir.

⁹³ bkz. Sönmez Kutlu, *Ebu Mansur el-Matürîdî ve Mâtürîdî Kültür Çeoresiyle İlgili Bibliyografya*, İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik (ed. Sönmez Kutlu), Ankara, 2011, s. 449-450.

⁹⁴ bkz. Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi Giriş*, İstanbul, 1985, s. 32-34.

⁹⁵ Yusuf Şevki Yavuz, "Mâtürîdiyye" *DİA*, Ankara, 2003, XXVIII, 167.

⁹⁶ Bekir Topaloğlu, age., s. 34.

⁹⁷ bkz. Philipp Bruckmayr, agm., s. 412, 424;

⁹⁸ *Tahâvî Akâidi* üzerine Şerefüddin eş-Şeybânî (ö. 629/1231), Şücâ'addin et-Türkîstânî (736/1332), Sirâcüddin el-Hindî (ö. 773/1372), Cemâlüddin es-Serrac el-Konevî (ö. 777/1375), Ekmelüddin el-Bâbertî (ö. 786/1384) gibi birçok Hanefî âlim tarafından şerh yazılmıştır.

⁹⁹ Mehmet Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eş'arîlik-Matürîdîlik İlişkisi*, Ankara, 2013, s. 23-26.

Sıĝnâkî bu eserini Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslam Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Pezdevî'nin (ö. 482/1089) *Usûlü'l-Pezdevî* adlı usûl-i fıkha dair eserine yazdığı şerh olan *el-Kâfî*'yi tamamladıktan sonra kelâm ilmiyle ilgili bir eser yazma konusunda içine düşen bir ateş sebebiyle yazmaya karar verdiğini belirtmesi Sıĝnâkî'nin içinde bulunduğu psikolojiyi yansıtmaya açısından önemlidir. Muhtemelen Sıĝnâkî Matürîdî kelâmının ihyasının gerekliliği ve bu alanda hissedilen ihtiyacı karşılama düşüncesiyle böyle bir çaba içine girmiş olmalıdır. Bu amaçla Nesefî'nin *et-Temhîd* adlı eserini referans alması dikkat çeken diğer önemli bir noktadır. Zira Nesefî'nin *et-Temhîd*'i mütekâmil bir eser olan *Tebseratü'l-edille*'nin konu başlıklarıyla birebir örtüşen özeti konumunda bir eserdir. Sıĝnâkî talebelerine mensubu olduğu mezhebin muhtasar bir eserini okutmak ve şerh etmek yanında bu eser üzerinden kendi döneminde bir kelâm yapma gayretindedir. Bu gayret içinde bulunduğu geleneğe olan inanç ve bağlılığının bir ifadesi ve sonraki nesillere bu geleneği aktarma olarak düşünülmelidir. Eserde *et-Temhîd*'in ravilerine atıfta bulunması da bu bağlılığı gösteren bir ifadedir. Eserin mukaddimesinde kelâm ilminin önemi ve zemmi ile ilgili kanaatlerini belirtmesi yukarıda ifade ettiğimiz böyle bir eser yazma konusunda hissettiği iştiağın diğer önemli bir sebebi olmalıdır.

Sıĝnâkî *et-Tesdîd*'i yazarken doğu Hanefî ekolüne mensup on üç kelâm eserinin de içinde bulunduğu farklı alanlarda telif edilmiş atmuşa yakın kaynaktan yararlanmıştı.¹⁰⁰ En çok yararlandığı kelâm kaynağı *Tebseratü'l-edille*'dir. Bu eserden doğrudan doğruya, mana bakımından ve işaret yoluyla yaptığı nakiller dikkat çekecek şekilde fazladır. Eseri şerh ederken *et-Temhîd*'in muhtevasını kendi ifadeleriyle yeniden düzenlediği de görülür.

et-Tesdîd adlı şerhinin kaynakları arasında fıkıh ve fıkıh usûlüne ait eserlerin fazlalığı¹⁰¹ Sıĝnâkî'nin fıkıh ilmine olan ilgisini göstermesi yanında fıkıh ile kelâm arasındaki ilişkiyi ortaya koyması bakımından da oldukça anlamlıdır. Bu durum Doğu Hanefî ekolüne mensup âlimlerin akâid ve kelâma ilişkin kanaatlerine fıkha dair yazdıkları eserler içerisinde yer vermeleri ile izah edilebilir. Kanaatimizce Sıĝnâkî bu yaklaşımıyla kelâm ilminin İslamî ilimlerin tümüne yönelik metot belirleyici yönüne işaret etmektedir.

Sıĝnâkî bazı konuların izahında görüş ve düşünceleri içinde bulunduğu gelenekle örtüşen diğer mezheplere bağlı âlimlerin eserlerinden de istifade etmekten geri durmamıştır. Örneğin kelâmullah, ru'yetullah, nübüvvetin ispatı, mucize ve kerâmet konusunda Fahreddin Râzî ve Gazzâlî gibi Eş'arî âlimlerin eserlerinden nakillerde bulunmuştur. Zehebî (ö. 748/1348) selefi bazı kimselerin Sıĝnâkî'den hadis naklinde buldukları bilgisini verir.¹⁰²

III. Eserleri

Sıĝnâkî kelâm, fıkıh usûlü, fıkıh, sarf ve nahiv ilmi alanlarında telif ve şerh şeklinde eserler kaleme almıştır.

A. Kelâm İlmi

¹⁰⁰ Yılmaz, Ali Tarık Ziyat, *Matürîdî Âlimlerden Sıĝnâkî'nin et-Tesdid fi şerhi't-Temhid Adlı Eserin Tahkiki ve İlahiyat Konularının Tahkiki*, s. 1015, İstanbul 2016, (Basılmamış Doktora Tezi).

¹⁰¹ Sıĝnâkî *et-Tesdîd*'i yazarken on yedi adet fıkıh usûlü ve fıkıh eserini kaynak olarak kullanmıştır. Bkz. a.g.tez, s. 1015.

¹⁰² Temîmî, age., III, 152.

1. *et-Tesdîd fî şerhi't-Temhîd.*

Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin (ö. 508/1115) kelâm ilmine dair yazdığı *et-Temhîd li kavâidi't-tevhîd* adlı eserinin şerhidir.¹⁰³ Klasik kaynaklarda *Şerhu't-Temhîd li'l-mekhûlî*,¹⁰⁴ *Şerhu't-Temhîd li kavâidi't-tevhîd*,¹⁰⁵ *Şerhu't-Temhîd fî kavâidi't-tevhîd*¹⁰⁶ gibi adlarla anılmaktadır. Türkiye kütüphaneleri veri tabanında kayıtlı tüm nüshalarının hâtime kısmında “*et-Tesdîd fî şerhi't-Temhîd*” diye kayıtlıdır.¹⁰⁷ Eser, Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin *et-Temhîd li kavâidi't-tevhîd* adlı eseri üzerine yapılmış tek şerhtir.¹⁰⁸ Sıgnâkî, *et-Temhîd*'in kendisine kadar ki rivayet/ilmî silsilesini eserinin mukaddime bölümünde şu şekilde belirtir: Ebü'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1115), Alâeddin Ebû Bekr Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed es-Semerkanî (ö. 539/1144), Ziyâeddin Muhammed b. el-Huseyn b. Nâsır b. Abdülazîz en-Nûsûhî (ö. 545/1150 sonrası), Bürhâneddin Ebü'l-Hasen Ali b. Ebi Bekr b. Abilcelil b. Halil er-Rişdânî el-Merğînânî (ö. 593/1197), Şemseddin b. Muhammed b. Abdî's-Settâr b. Muhammed el-İmâdî el-Kerderî (ö. 642/1244), Hâfizüddin Muhammed b. Muhammed b. Nasr el-Buhârî (ö. 693/1293).¹⁰⁹ Eser bir şerh türü olan “şerh bi'l-kavl”¹¹⁰ türünde yazılmıştır.

Sıgnâkî, şerhi boyunca *et-Temhîd*'in konu başlıkları ve sıralamasına riayet etmiş, bölümler arasındaki ilişkilere, bölümün kelâm içindeki yerine değinmiş, ana fikir ve yardımcı fikir konumundaki cümleleri ön plana çıkarmış, bu cümleler etrafında hasım diye nitelediği kişi ve fırkaların görüşlerine yer vererek bunlara karşı mezhep büyüklerinin (Ebû Hanife, Ebû Mansur el-Mâtürîdî, Ebü'l-Muîn en-Nesefî, Kerderî, Ebû Seleme, Lâmişi vb. isimlerle Ehl-i Hak, Ehl-i Sünnet, Ulema-i Semekand gibi genel isimlendirmelerle) delillerini dile getirmiş, kimi zaman kendi kanaatini ortaya koymuş, metinde geçen şahıs, fırka ve yer isimleri hakkında bilgi vermiştir. Yer yer anlaşılması zor, çok yönlü konuları, bu konulara vukûfiyetini gösterecek şekilde bütüncül bir bakışla şematize etmiştir. Hudûs-i âlem konusu başta olmak üzere birçok konuyu ele alış biçimi bu açıklamamıza güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Sıgnâkî her bir bölümü şerh ederken öncelikle o bölümün dakîku'l-kelâm bağlamında kelâm ilmi içindeki yerini, önceki ve sonraki bölümlerle ilişkisini ve ana fikrini içeren kısa bir özet sunmuştur. Bu haliyle Sıgnâkî, Nesefî'nin *Tebsiratü'l-edille* adlı eserinde takip ettiği yöntemi esas aldığı söylenebilir. Benzer bir durum kavramların tahlili konusunda da görülür. Öyle ki eserin bölümleri içinde geçen kelâm kavramlarının etimolojisi üzerinde durulduğu, bunu yaparken de çeşitli

¹⁰³ Kureşî, age., I, 213.

¹⁰⁴ Kureşî, age., I, 213.

¹⁰⁵ Ömer Rıza Kehhâle, age., IV, 28.

¹⁰⁶ Zirikli, age., II, 247.

¹⁰⁷ Sıgnâkî, *et-Tesdîd fî şerhi't-Temhîd*, vr. 173b, (Amcazâde, nr. 309); a.mlf., age., vr. 183a (Cârullah, nr. 1207); a.mlf., age., vr. 260a (Hasan Hüsnü Paşa, nr. 407); a.mlf., age., vr. 215a (Esad Efendi, nr. 3893); a.mlf., age., vr. 173a (Râgıp Paşa Ktp, nr. 774); a.mlf., age., vr. 183a (Âtîf Efendi Ktp., nr. 1282); a.mlf., age., vr. 158a (Beyazıt Yazma Eser Ktp., Beyazıt, nr. 3078). Ayrıca bkz. İsmail Paşa, age., I, 314.

¹⁰⁸ Nesefî, *Tebsiratü'l-edille fî usûli'd-dîn*, (nşr. Hüseyin Atay), Ankara, 1993, I, 12.

¹⁰⁹ Sıgnâkî, age., vr. 2a (Amcazade, nr. 309); Kureşî, age., I, 213.

¹¹⁰ “Şerh bi'l-kavl,” şârihin şerh ettiği metinleri ‘kavlühü’ (كَوْلُهُ) sözüyle öne çıkarıp ardından kendi açıklamasını yazmak suretiyle yaptığı bir şerh türüdür. Bu kavramın kullanımı metni sağlığında görmüş ve mütalaa etmiş olan son devir İslam alimlerinden Bekir Topaloğlu Hocamıza aittir.

lügatler ve şiirden bolca istifade edildiği görülmektedir. Bu yöntemin de Nesevî'ye ait bir yöntem olduğu bilinmektedir.

Müellifin kaynakları bölümünde detaylı olarak verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Sıĝnâkî'nin eseri yazarken atmuşa yakın müellif ve eserinden yararlandığı görülmektedir. Bunlardan on üç tanesi kelâm ilmine ait eserlerdir. Kaynak kullanım biçimi ve literatüre hâkimiyetteki özgünlük 'bir eserin Sıĝnâkî'ye aidiyetine karar verme konusunda bize yardımcı olabilir' hükmüne varmamıza sebep olacak kadar kendine özgünlük içermektedir. Ayrıca kaynak kullanımındaki yöntemi bugün akademisyenlerin kullandığı kaynak kullanma yöntemine de kısmen benzetilebilir. Zira Sıĝnâkî kaynak kullanırken ya doğrudan ya da dolaylı nakiller yapmakta yaptığı nakillerin müellifi, eseri ve konu içindeki yeri hakkında bilgi vermektedir.

Sıĝnâkî eserinde Hanefî-Mâtürîdî geleneğinin özellikle doğu kolunun tarihinin yazımına bir katkı olarak, bugün için hayatları ve eserleri hakkında fazla bir bilgiye sahip olmadığımız bazı müellif ve eserlerinden de nakiller yapmaktadır. Örneğin Sıĝnâkî'nin fırkalarla ilgili bilgi verdiği yerlerde kaynak olarak isminden bahsettiği Ebû Câfer es-Siczî hakkında henüz yeterli bir bilgiye ulaşamadık. Ancak öyle anlaşılıyor ki bu müellif ve eseri fırak/makâlât geleneği içinde zamanında önemli bir yere sahipken -en azından Sıĝnâkî'nin döneminde- zamanla unutulmuş veya unutulmaya terk edilmiş bir müellif ve eser olmalıdır. Ebû Câfer es-Siczî ve eserinin doğu fırak/makâlât geleneğinin bir temsilcisi olma ihtimali kuvvetle muhtemeldir. Bu durum ayrıca araştırmayı gerekli kılmaktadır. Henüz herhangi bir yerde varlığı tespit edilememiş bir diğer eser, Nâsîrüddin es-Semerkindî'ye nispet edilen *Kitâbü'l-misdak*'tır. Yapılan aktarımlardan bir kelâm eseri olduğu anlaşılan bu kitaptan da Sıĝnâkî nakillerde bulunmaktadır.

Sıĝnâkî'nin şerhinde fıkıh ve fıkıh usulüne dair eserleri de kaynak olarak kullanımı onun bir fıkıh âlimi oluşu ve bu alanlara hâkimiyeti ötesinde kelâm-fıkıh/usûl-furû ilişkisi bağlamında yeni çalışmalara katkı sağlayacak değerdedir. Aynı zamanda Hanefî-Mâtürîdî geleneğin her iki alanı ile ilgili eser vermiş bir âlim olarak bu geleneğin daha iyi anlaşılmasına örnek olacak bir niteliğe sahiptir.

et-Tesdîd'de Arap dili ve edebiyatı, fıkıh usûlü ve fîrûu ile ilişkili örnekler verilir. "Dersen derim" (إن قيل: قلت) tarzı kelâm tartışma yöntemi ile sebr ve taksim yöntemlerine sıklıkla başvurulur. *et-Temhîd*'in metninde zikredilen ayet ve hadisler dışında konulara kaynak olabilecek diğer naslara da eserde yer verilmiştir. Bu durum Sıĝnâkî'nin naslara olan hâkimiyeti yanında onların doğru anlaşılması gerektiğine ilişkin hassasiyetini gösteren ifadeler içerir. Eserde kelime ve kavramların dil ve edebiyat yönünden tahlilleri yapılmış bu işlem sırasında temel klasik sözlükler yanında ihtisas sözlüklerinden yararlandığı da görülmüştür. Kişi, grup ve yer adları hakkında bilgi verilmiştir. Kimi meselelerin izahında usûl-i fıkıh ve fıkıh konularından örnekler verilmiştir. Kelâmî tartışmalar bağlamında yoğun bir şekilde *Tebziratü'l-edille*'den nakiller yapmaktadır. Ayrıca kendisi tarafından telif edilen *el-Kâfi* ve *el-Vâfi* adlı eserlere atıfta bulunmaktadır. Metinde geçen bazı kelime ve kavramların Arapça ve Farsça karşılıklarına yer verilmektedir.

et-Tesdîd'de bütünlüğü sağlamak amacıyla şârihin bazen *et-Temhîd*'in metnini kendi kelimeleriyle tekrar ettiği görülür. Şerhte nakiller yapılırken doğrudan

birebir, kısmen birebir veya anlam olarak nakil şeklinde bir üslup takip edilir. Çoğu sefer bu nakillerin kaynağı olan müellif ve eserleri belirtilir. Muhalif grupların merkezinde Mütezile bir hasım olarak kabul edilmekle birlikte konuların özelliklerine göre ön plana çıkan farklı dini inanç ve fırkalar da görüşleriyle birlikte ele alınır ve tenkit edilir. İlahiyat konularına yaklaşımında içinde bulunduğu geleneğin özellikle Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin etkisi altında kaldığı ve genelde akılcı bir tavır izlediği görülür. Konuları kendi iç ve dış bağlantılarını dikkate alarak kelâmın incelikleri bağlamında okuyucunun en doğru şekilde anlamasını sağlayacak şekilde takdim eder. Okuyucunun zihninde oluşabilecek soru ve tartışmaları dikkate alan bir üslup içindedir.

Sıgnâkî, *et-Tesdîd*'te "şeyhî", yani hocam tabirini Hâfizüddin el-Kebîr Muhammed b. Muhammed b. Nasr el-Buhârî için kullanmakta ve yer yer hocasından Farsça aktarımlar yapmaktadır. Hocasının hocasından yaptığı nakillerden bahsettiği yerlerde Şemsü'l-eimme el-Kerderî'nin kastedildiği anlaşılmaktadır.

Sıgnâkî, eserinin hâtime bölümünde *et-Tesdîd*'i h. 706/m.1306 yılında tamamladığını ifade eder. Kureşî *et-Tesdîd*'in bir nüshasına sahip olduğunu ve hacimli bir eser olduğunu belirtir.¹¹¹ Türkiye kütüphaneleri veri tabanında sekiz adet nüsha kaydı bulunmaktadır. Bu kayıtlar dışında Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, nr. 6801'de kayıtlı olduğu bilinen nüsha kayıp/çalıntı durumundadır. Eserlerin Türkiye kütüphaneleri veri tabanı kayıtları şu şekildedir: Süleymaniye Ktp., Amcazâde, nr. 309; Cârullah, nr. 1207; Cârullah, nr. 516 (hâtime dâhil noksanlıklar içeren bir metindir); Hasan Hüsnü Paşa, nr. 407; Esad Efendi, nr. 3893; Râgıp Paşa Ktp., nr. 774; Âtîf Efendi, nr. 1282; Beyazıt Yazma Eser Ktp., Beyazıt, nr. 3078.

2. Dâmiğatü'l-mübtediîn ve nâsratü'l-mühdedîn.

Keşfu'z-zunûn'da öncelikle Hüsâmeddin Hasen b. Şeref et-Tebrîzî'ye (ö. 772/1370 veya 793/1390) sonra bir ihtimal ifadesiyle Sıgnâkî'ye ve bazı kütüphane kayıtlarında ise doğrudan Sıgnâkî'ye nispet edilen¹¹² müellifin de *et-Tesdid fi şerhi't-Temhîd* adlı eserinin 157b varlığında (Amcazade, nr. 309) kendisine ait olduğunu ifade ettiği bir eserdir. Sıgnâkî'nin *en-Necâh* adlı eserini tahkik eden Abdullah Osman'a göre *Dâmiğatü'l-mübtediîn*, Hüsâmeddin el-Hasen b. Şeref el-Hüseynî'nin (ö. 715/1315) mutasavvifeyi eleştirdiği ve lâmiyye tarzında yazdığı manzum bir eser olup Sıgnâkî de bu eser üzerine bir şerh yazmıştır.¹¹³ Abdullah Osman bazı kütüphanelerde *Dâmiğatü'l-mübtediîn* adıyla kayıtlı mensur eseri ise Hüsâmeddin Hasen b. Şeref et-Tebrîzî'ye (ö. 772/1370 veya 793/1390) nispet eder. Sıgnâkî'ye nispet ettiği şerhin herhangi bir kütüphanede kayıtlı bir nüshasının bulunduğundan söz etmez.

Süleymaniye Kütüphanesinde yaptığımız araştırma sonucunda *Dâmiğatü'l-mübtediîn* ismiyle kayıtlı birbiriyle ilişkili biri manzum (Fatih, nr. 5347-009 ve Laleli, nr. 364) biri mensur (Hz. Hâlid, nr. 153) ve diğeri de şerhten oluşan (Dâmad İbrahim, nr. 718-003) üç farklı eser tespit ettik. Hz. Halid nr. 153'te kayıtlı mensur eserin

¹¹¹ Kureşî, age., I, 213.

¹¹² Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, I, 729; Sıgnâkî, *en-Necâh*, (thk., Abdullah Osman Abdurrahman Sultan), s. 88-90; Süleymaniye Ktp., Hz. Halid, nr. 153; Hudabahş Ktp, Hindistan, nr. 2/429 (3-2603); Rampur Ktp, Hindistan, nr. 1/298; Mektebetü'l-Camia, Beyrut, nr. 482.

¹¹³ Sıgnâkî, *en-Necâh*, (thk., Abdullah Osman Abdurrahman Sultan), s. 88-90; Sıgnâkî, *el-Kâfi*, (thk. Fahreddin Seyyid Muhammed Kânit), I, 73.

Sıġnâkî'ye ait olduġu kanaatine ulaştık. Zira Sıġnâkî'nin *et-Tesdîd*'te bu eserden yaptıġı alıntı (*et-Tesdîd*, vr. 157b) ile *Dâmiġâ'* da yer alan ifadelerin (*Dâmiġâ*, vr. 33b) birebir örtüştüğünü gördük. Otuş beş varaktan oluşan *Dâmiġâ'*nun hâtime bölümünde eserin 20 Rebiü'l-âhir 693/m. 24 Mart 1294 tarihinde tamamlandığı belirtilmektedir.¹¹⁴ Bu vesileyle eserin Sıġnâkî'ye aidiyeti ile ilgili kanaatimizi destekleyen bulgu ve belgeleri¹¹⁵ de içeren tahkik çalışmasını yakında yayınlıyacağız.

Eserde halk arasında tasavvuf adı altında aklın ve şeriatin kabul etmeyeceği bir takım anlayış ve uygulamaların varlığından şikâyet edilir. Bu anlayışın yanlışlığını delilleriyle ortaya koymak amacıyla eserin yazıldığı belirtilir. Eserde şeriata bağlı kalarak hayatını devam ettirmiş tarikat büyüklerinin hayatlarından ve eserlerinden örnekler ile şeriata uygun davranmayan tarikat ehlinin uygulamalarından örnekler verilir. Müellif vereceği örneklerde şu veya bu tarikat demeden eleştirilerini yapacağını yani ilkeler üzerinde duracağını ifade eder.¹¹⁶ Tasavvufun amaç ve hedeflerini tasavvuf büyüklerinin eserlerinden yaptıġı alıntılarla anlatır. Gerçek sūfinin nitelikleri üzerinde durur.¹¹⁷ Tasavvuf büyüklerinin şeriatî muhafaza konusundaki hassasiyetlerine işaret eder.¹¹⁸ Kuşeyrî'nin *er-Risâle* adlı eserinde ortaya koyduğu Ehl-i Sünnet anlayışı çerçevesinde şeriate bağlı bir tasavvuf anlayışını takdir eder ve bu yaklaşımın doğruluğunu ispata çalışır. Şeriate bağlılık başta olmak üzere şeyh ve müridte olması gereken diğer hasletlerle ilgili büyük mutasavvıflardan es-Serrâc et-Tûsî (ö. 378/988)'nin *el-Luma'* adlı eseri ve Necmeddin ed-Dâye'nin (ö. 654/1256) *Mirsâdül-ibâd* adlı eserlerinden alıntılar yapar.¹¹⁹ Eserin ikinci bölümünde kendi zamanında var olan ancak şeriat çizgisinden uzaklaşmış bir kısım tarikatlerin yanlış inanç ve uygulamalarından bahseder. Bu uygulamalardan Allah'tan başkasına secde etmeyi, zikir sırasında raks ve devrin caiz olduğunu söyleyenlerin bu düşünce ve uygulamalarını tartışır ve şiddetle eleştirir.¹²⁰

B. Fıkıh /Fıkh Usûlü

1. *el-Vâfi*.

Hüsâmeddin Muhammed b. Muhammed b. Ömer el-Ahsikesî'nin (ö. 644/1246-7) metni Ebü'l-Usr el-Pezdevî'ye (ö. 482/1089) ait *Usûlü'l-Pezdevî* veya kütüphane kayıtlarında ve son dönem literatüründe daha çok *Kenzü'l-vüsûl* diye adlandırılan¹²¹ eserini ihtisar ettiği, *el-Muhtasar* olarak da bilinen *el-Muntehab fi usûli'l-mezheb*¹²² adlı eserinin şerhidir.¹²³ Müellif *el-Vâfi*'nin hâtime kısmında eserini *el-Vâfi fi şerhi'l-Muhtasar* olarak isimlendirirken,¹²⁴ *Şerhu'l-Muntehab*¹²⁵ ve *Şerhu'l-*

¹¹⁴ Sıġnâkî, *Dâmiġâ*, vr. 34a-34b. (Hz. Hâlid, nr. 153).

¹¹⁵ Bu bilgi ve bulgulardan biri olarak bkz. Birgivi, *Dâmiġatü'l-mübtedîn ve kaşifetü butlanü'l-mülhidîn*, (thk. Sultan b. Ubeyd b. Abdullah el-Arabî), Câmîatü Ümmü'l-Kura, Mekke, 1425, s. 302, 306-308, 322. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

¹¹⁶ Sıġnâkî, *ed-Dâmiġâ*, vr. 1b-2b. (Hz. Hâlid, nr. 153).

¹¹⁷ Sıġnâkî, *age.*, vr. 5b.

¹¹⁸ Sıġnâkî, *age.*, vr. 6a-7b.

¹¹⁹ Sıġnâkî, *age.*, vr. 8a-8b.

¹²⁰ Sıġnâkî, *age.*, vr. 11b.

¹²¹ Muteza Bedir-Ferhat Koca, "Pezdevî, Ebü'l-Usr" *DİA*, Ankara, 2007, XXXIV, 265.

¹²² Ahsikesî'nin lakabına nispetle *el-Muntehabu'l-Hüsâmî* adıyla meşhur olmuştur. bkz. Zirikî, *age.*, VII, 28.

¹²³ Rahmi Yaran, "Sıġnâkî" *DİA*, Ankara, 2009, XXXVII, 165.

¹²⁴ bkz. Sıġnâkî, *el-Vâfi*, vr. 238b (Dâmad İbrahim, nr. 468). Sıġnâkî, *Kitabü'l-Vâfi fi usûli'l-fıkh*, (thk. Ahmed Muhammed Hammûd el-Yemânî), V, 1719.

¹²⁵ Ömer Rıza Kehhâle, *age.*, IV, 28.

Muhtasar olarak da isimlendirilir. Eserin adı müellifin *et-Tesdîd, el-Kâfî* ve *el-Muvassal* adlı eserlerinin mukaddimesinde zikredilir.¹²⁶ Müellif eserini Ahsikesî'nin Havârizm'deki mescidi ve kabri başında 20 Safer Cuma 692/m. 1292-3 tarihinde tamamladığını ifade etmektedir.¹²⁷ Sıgnâkî eserinin hatime kısmında ders aldığı hocaları ve ders okuttuğu talebeleri hakkında bilgi verir.¹²⁸ Eserin Türkiye kütüphaneleri veri tabanına kayıtlı nüshaları ise şöyledir: Süleymaniye Ktp., Dâmad İbrahim, nr. 468; Lâleli, nr. 749; Serez, nr. 647; Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmet Paşa, nr. 505. Eser, Ahmed Muhammed Hammûd el-Yemânî tarafından Mekke Ümmü'l-Kurâ Üniversitesinde doktora tezi olarak tahkik edilmiş ve beş cilt halinde yayımlanmıştır.¹²⁹

2. en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye.

Burhâneddin Ali b. Ebi Bekr b. Abdilcelil el-Fergânî el-Merğînânî'nin (ö. 593/1197) Hanefî fikhına dair yazdığı meşhur *el-Hidâye* adlı eserinin şerhidir.¹³⁰ Eserin ismi¹³¹ müellifin *en-Nihâye* adlı eseri başta olmak üzere *et-Tesdîd, el-Kâfî* ve *el-Muvassal* adlı eserlerinde zikredilmektedir.¹³² Sıgnâkî *el-Hidâye*'yi hocası Hafizüddin Nasr el-Buhârî'den Merv'de Medresetü'l-Bedriyye ve Meymûne mescidinde okuduğunu belirtir.¹³³ Kaynaklarda müellifin eserini Rebiü'l-evvel ayının son kısmında h. 700/m.1300 tarihinde tamamladığı ifade edilmektedir.¹³⁴ Sıgnâkî eserde *el-Hidâye*'nin rivayet/ilmî silsilesinin kendisine iki değerli hocasından ulaştığını belirtir: Önce hocalarından Fahreddin Muhammed b. Muhammed b. İlyas el-Mâymergî'den *el-Hidâye*'nin başından sonuna kadar Kıvâmü'd-din es-Suğnâkî (veya Sıgnâkî) ve Şemsüddin el-Hâfız el-Kindî'nin okuyuşlarından Buhara bölgesinin Kelâbaz mahallesinde Mescid-i Serv'de dinlediğini anlatır.¹³⁵ İkinci silsile ise yine hocalarından Hâfızüddin el-Kebîr Muhammed b. Muhammed b. Nasr el-Buhârî'den Merv'de Medresetü'l-Bedriyye'de ve medresenin mescidi Meymûne'de başından sonuna kadar Zeynüddin es-Simnânî'nin¹³⁶ (veya Simmânî/Summanî¹³⁷) okuyuşundan dinlediğini, her iki hocasının da Şemsüddin Muhammed b. Abdüssettâr b. Muhammed el-İmâdî el-Kerderî'den *el-Hidâye*'yi okuduklarını

¹²⁶ Sıgnâkî, *et-Tesdîd fî şerhi't-Temhîd*, vr. 1b (Amcazâde Huseyin, nr. 309); Sıgnâkî, *el-Kâfî*, vr. 2a-2b. (Fazıl Ahmed Paşa, nr. 520); a.m.f., *el-Muvassal*, 2a. (Hacı Selim Ağa, nr. 1167); Eserin ismi konusunda bkz. Sıgnâkî, *el-Vâfî*, 238b. (Dâmad İbrahim nr. 468), a.m.f., *Kitâbü'l-Vâfî fî usûli'l-fikh*, (thk. Ahmed Muhammed Hammûd el-Yemânî), V, 1719.

¹²⁷ Sıgnâkî, *el-Vâfî*, vr. 180b (Laleli, nr. 749); a.m.f., *Kitâbü'l-Vâfî fî usûli'l-fikh*, (thk. Ahmed Muhammed Hammud el-Yemânî), V, 1719; Kâtip Çelebi, age., II, 1775.

¹²⁸ bkz. Sıgnâkî, *el-Vâfî*, vr. 237b-238b. (Dâmad İbrahim, nr. 468); a.m.f., age., vr. 179b-180a. (Lâleli, nr. 749); a.m.f., age., vr. 140a-140b. (Fazıl Ahmed Paşa, nr. 505).

¹²⁹ bkz. Sıgnâkî, *Kitâbü'l-Vâfî fî usûli'l-fikh*, (thk. Ahmed Muhammed Hammûd el-Yemânî), Kâhire, 1423/2003.

¹³⁰ Ziriklî, age., II, 247.

¹³¹ Ömer Rıza Kehhâle, age., IV, 28,

¹³² Sıgnâkî, *et-Tesdîd*, vr. 50b, 93b, 114b (Amcazâde, nr. 309); a.m.f., *el-Muvassal*, vr. 1b. (Hacı Selim Ağa nr. 1167); a.m.f., *en-Nihâye*, vr. 413a (İsmihan Sultan, nr. 166); a.m.f., *el-Kâfî*, 2a. (Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 520); a.m.f., *Kitâbü'l-vâfî fî usûli'l-fikh*,. (thk. Ahmed Muhammed Hammud el-Yemânî), I, 56

¹³³ Sıgnâkî, *en-Nihâye*, vr. 2a. (Dâmad İbrahim, nr. 611).

¹³⁴ Sıgnâkî, *en-Nihâye*, vr. 209. (Fatih, nr. 1980); a.m.f., *en-Nihâye*, vr. 413 (İsmihan Sultan, nr. 166); Kureşi, age., I, 213; Kâtip Çelebi, age., II, 2022.

¹³⁵ Sıgnâkî, *en-Nihâye*, 2a-2b. (Fatih, 1989); a.m.f., age., vr. 2a. (Dâmad İbrahim, nr. 611); a.m.f., age., vr. 2a-2b. (İsmihan Sultan, nr. 163)

¹³⁶ Sıgnâkî, *en-Nihâye*, vr. 2b. (İsmihan Sultan, nr. 163)

¹³⁷ Sıgnâkî, *en-Nihâye*, vr. 2a, (Dâmad İbrahim, nr. 611); (Fatih, nr. 1989).

Kerderî'nin de Burhâneddin Ebü'l-Hasen Ali b. Ebi Bekr b. Abdülhalil b. Ebi Bekr el-Ferġânî er-Rişdânî el-Merġinânî'den *el-Hidâye*'yi naklettiklerini belirtir.¹³⁸

en-Nihâye, Sıġnâkî'nin en meşhur eseri olup *el-Hidâye* şerhlerinin en kapsamlılarındanır.¹³⁹ Belki de bu sebeple Sıġnâkî'den sonra gelen ez-Zeylaî (ö. 762/1360), Ekmeleddin el-Bâbertî (ö. 786/1384), Bedreddin el-Aynî (ö. 855/1451), Lisânü'ddin İbnü's- Şihne, (ö. 882/1477), İbn Hacer (ö. 852/1449), Kemâleddin İbnü'l-Hümâm, (ö. 861/1456), Molla Hüsrev (ö. 885/1480), İbn Nüceym (ö. 970/1563), Şihâbüddin eş-Şilbî (ö. 1021/1612), 1664-1672 yılları arasında kaleme alınan *Fetâva'l-hindiyye* heyeti, İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) ve el-Leknevî (ö. 1304/1886) gibi âlimlerin eserlerinde yararlandıkları bir kaynak olmuştur.¹⁴⁰ Taşköprizâde (ö. 968/1561) *Hidâye* üzerine yapılan çalışmaları anlattığı yerde öncelikle Sıġnâkî'nin eserine yer verir.¹⁴¹ Bazı eserlerde¹⁴² *el-Hidâye*'nin ilk şerhi olduğu ifade edilse de bunun doğru olmadığı bilinmektedir.¹⁴³ Eseri Cemâleddin Mahmud b. Ahmed b. es-Sirâc el-Konevî (ö. 770/1368) *Hulâsatü'n-Nihâye fî fevâidi'l-Hidâye* ismiyle özetlemiştir.¹⁴⁴ Eserin Türkiye kütüphaneleri veri tabanında farklı ciltler, eksik ve bozuk takımlar halinde yüz otuz bir parça eser kayıtlıdır.

3. *el-Kâfi*.¹⁴⁵

Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslam Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Pezdevî'nin (ö. 482/1089) *Usûlü'l-Pezdevî* adlı usûl-i fıkha dair eserinin şerhidir. Müellifin eserin yazımını hicri 18 Cumâde'l-ûla Perşembe günü 704/m. 1304 tarihinde Halep'te¹⁴⁶ tamamladığı bilinmektedir.¹⁴⁷ Sıġnâkî, *et-Tesdîd*'in mukaddime kısmında *el-Kâfi*'yi yazdıktan sonra *et-Tesdîd*'i yazmaya başladığını ifade eder.¹⁴⁸ Müellif, *el-Kâfi*'yi yazarken Şemsü'l-eimme el-Kerderî'den (ö. 642/1244) ve Hamîdüddin ed-Darîr'in (ö. 666/1267) *el-Fevâid* adlı eserlerinden yararlanmış¹⁴⁹ ve yazdığı bu eser kendisinden sonra yapılan şerhlere de kaynaklık teşkil etmiştir.¹⁵⁰ Sıġnâkî eserinin mukaddimesinde Pezdevî'nin metnini okuduğu ilmî/rivayet silsilesini şu şekilde verir: Fahrü'l-İslam Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed b. el-Hüseyn

¹³⁸ bkz. *en-Nihâye*, vr. 2b (İsmihan Sultan nr. 163); a.mlf., *en-Nihâye*, vr. 2b. (Fatih, nr. 1989); a.mlf., *en-Nihâye*, vr. 2a, (Dâmad İbrahim, nr. 611)

¹³⁹ Ekmeleddin el-Bâbertî, *el-İnâye*, I, 6; Leknevî, age., s. 62.

¹⁴⁰ Zeylaî, *Nasbü'r-râye li-tahrîci ehâdisi'l-hidâye*, II, 385, IV, 291; Ekmelüddin el-Bâbertî, *el-İnâye*, I, 6; Bedrüddin el-Aynî, *el-Binâye*, I, 174, 208-213, 221, 228; İbnü's- Şihne, *Lisânü'l-hükkâm*, s. 306; İbn Hacer, *ed-Dirâye fî tahrîci ehâdisi'l-Hidâye*, II, 245; Kemaleddin İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, II, 255; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, II, 251; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, I, 394, II, 370, 392, IV, 129, 212, V, 287.; Şihâbüddin eş-Şilbî, *Tebyînü'l-hakâik*, I, 74, 117, 295, II, 6, 95, III, 65, VI, 205; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 2022; Heyet, *el-Fetâve'l-hindiyye*, II, 455, III, 196, 307, 328, 418, IV, 341, 390, V, 151; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, I, 80, III, 577, 600, V, 382-383, 648, VI, 464; el-Leknevî, *en-Nâfiü'l-kebîr*, s. 108; Sıġnâkî, *el-Kâfi*. (thk. Fahreddin Seyyid Muhammed Kânit), I, 77.

¹⁴¹ Taşköprizâde, age., II, 240.

¹⁴² Suyûtî, age., I, 537; Temimî, age., III, 151; Kâtip Çelebi, age., II, 2020.

¹⁴³ Sıġnâkî, *en-Necâh*. (thk. Abdullah Osman Abdurrahman Sultan), s. 78-80; Sıġnâkî, *Kitabü'l-Vâfi fî usûli'l-fikh*. (thk. Ahmed Muhammed Hammud el-Yemânî), I, 57

¹⁴⁴ Kureşî, age., II, 156; Kâtip Çelebi, age., II, 2032.

¹⁴⁵ Eserin müellif tarafından bu şekilde isimlendirilmesi ile ilgili olarak bkz.: Sıġnâkî, *el-Kâfi*, (thk. Fahreddin Seyyid Muhammed Kânit), V, 2485. Kaynaklarda, *el-Kâfi şerhu'l-pezdevî* olarak da bilinmektedir. bkz. Ömer Rıza Kehhâle, age., IV, 28.

¹⁴⁶ Sıġnâkî, *el-Kâfi*, vr. 228a. (Cârullah, nr. 491); Taşköprizâde, age., II, 240.

¹⁴⁷ Sıġnâkî, *el-Kâfi*. (thk. Fahreddin Seyyid Muhammed Kânit), I, 73, V, 2482; Kâtip Çelebi, age., I, 112.

¹⁴⁸ Sıġnâkî, *et-Tesdîd fî şerhi't-Temhid*, vr. 1b (Amcazâde, nr. 306).

¹⁴⁹ Sıġnâkî, *el-Kâfi*, vr. 2b. (Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 520).

¹⁵⁰ Sıġnâkî, *el-Kâfi*, (thk. Fahrüddin Seyyid Muhammed Kânit), I, 10; Sıġnâkî, *el-Vâfi*, (thk. Ahmed Muhammed Hammud el-Yemânî), I, 58.

el-Pezdevî (ö. 482/1089), Ebû Hafs Necmüddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed b. İsmail en-Nesefî (ö. 537/1142), *Hidâye* sahibi Burhânüddin Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Merğînânî (ö. 593/1197), ayrıca Sıgnâkî'nin hocası Hâfızüddin el-Kebîr Muhammed b. Muhammed b. Nasr el-Buhârî (ö. 693/1293) ve Fahreddin Muhammed b. Muhammed b. İlyâs el-Mâymergî de yer almaktadır.¹⁵¹

Eserin Türkiye kütüphaneleri veri tabanına kayıtlı nüshaları ise şöyledir: Süleymâniye Ktp., Cârullah, nr. 490 (müellif hattı); Dâmad İbrahim, nr. 455; Lâleli, nr. 734; Yeni Cami, nr. 324; Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmet Paşa, nr. 520. Eser, Fahrüddin Seyyid Muhammed Kânî tarafından Medine İslâm Üniversitesi'nde doktora tezi olarak tahkik edilmiş ve beş cilt halinde neşredilmiştir.¹⁵²

C. Sarf ve Nahiv

1. en-Necâhu't-tâlî tilve'l-merâh.

Sarf konusunda muhtasar bir eserdir. Kısaca *en-Necâh* diye de bilinmektedir.¹⁵³ Yazımında Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Mufassal*, *el-Keşşâf* ve *Mukaddimetü'l-edebe*; el-Meydânî'nin (ö. 518/1124) *en-Nüzhetü't-tarf fi ilmi's-sarf*; el-Esfenderî'nin *el-Muktebes* ve müellifin kendi eseri *el-Muvassal fi şerhi'l-Mufassal* adlı eserler temel kaynak olarak kullanılmıştır. Abdullah Osman Abdurrahman Sultân eseri Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak tahkik etmiştir.¹⁵⁴ Eserin Türkiye kütüphaneleri veri tabanına kayıtlı nüshaları ise şöyledir: Beyazıt Yazma Eser Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 3082; Elmalı Halk Ktp., nr. 3027 (müellif hattı). Ayrıca İÜ Ktp., nr. 143'de kayıtlı bir nüshasının varlığından bahsedilmektedir.¹⁵⁵

2. el-Muvassal fi şerhi'l-Mufassal.¹⁵⁶

Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) nahve dair yazdığı *el-Mufassal* adlı eserinin şerhidir. Eserin ismi müellifin *et-Tesdîd*, *el-Kâfi* ve *en-Necâh* adlı eserlerinde zikredilmektedir.¹⁵⁷ Sıgnâkî *el-Muvassal*'ın mukaddimesinde bu eserini *en-Nihâye*'yi temize geçtikten sonra yazdığını belirtir.¹⁵⁸ *Şerhu'l-Mufassal* olarak da bilinir.¹⁵⁹ Kaynaklarda Sıgnâkî'nin *el-Mufassal*'ı (h. 676/m. 1277) hocası Hâfızüddin Nasr el-Buhârî'ye (ö. 693/1293) okuduğu ifade edilir.¹⁶⁰ Şarih'in eserini *en-Nihâye*'den sonra yazdığı bilinmektedir.¹⁶¹ Sıgnâkî eserinde Zemahşerî'nin *el-Mufassal* şârihlerinden Ebû Âsım Ali b. Ömer b. Halîl el-Esfenderî'nin¹⁶² (ö. 698/1298) *el-Muktebes fi tavzîhi me'ltebes* ve Şerefüddin el-Cendî'nin¹⁶³ (ö. 700?/1300?) *el-İklîd* adlı şerhlerinden

¹⁵¹ Sıgnâkî, *el-Kâfi*, vr. 1b. (Fazıl Ahmed Paşa, nr. 520).

¹⁵² bkz. Sıgnâkî, *el-Kâfi*, (thk. Fahrüddin Seyyid Muhammed Kânî), Riyad, 1422/2001.

¹⁵³ Zirikî, age., II, 247.

¹⁵⁴ bkz. Sıgnâkî, *en-Necâh*, (thk. Abdullah Osman Abdurrahman Sultan), Mekke, 1413-1414. Basılmamış Tez (Yüksek Lisans).

¹⁵⁵ Rahmi Yaran, "Sıgnâkî" *DİA*, Ankara, 2009, XXXVII, 166.

¹⁵⁶ Sıgnâkî, *el-Muvassal*, 2a. (Hacı Selim Ağa, nr. 1167)

¹⁵⁷ Sıgnâkî, *et-Tesdîd*, vr. 54b, 145b; a.mlf., *en-Necâh*, (thk. Abdullah Osman Abdurrahman Sultan), s. 244, 284.

¹⁵⁸ Sıgnâkî, *el-Muvassal*, 1b. (Hacı Selim Ağa, nr. 1167); a.mlf., age., vr. 1b. (Şehid Ali Paşa, nr. 2484).

¹⁵⁹ Suyûti, age., I, 537; Ömer Rıza Kehhâle, age., IV, 28.

¹⁶⁰ Sıgnâkî, *el-Muvassal*, 2b. (Hacı Selim Ağa, nr. 1167); Suyûti, age., I, 537; Temîmî, age., III, 151.

¹⁶¹ Sıgnâkî, *el-Muvassal*, 1b. (Hacı Selim Ağa, nr. 1167); Sıgnâkî, *en-Necâh*, (thk. Abdullah Osman Abdurrahman Sultan), s. 244, 284.

¹⁶² Kâtip Çelebi, age., II, 1776.

¹⁶³ Zirikî, age., I, 254.

istifade ettiğini belirtir.¹⁶⁴ Hatta Sıġnâkî *el-Muvassal*'ın mukaddime kısmında her iki müellifle de görüştüğünü, el-Esfenderî ile görüşmesinin Havârizm'in Kas şehrinde bir Abbâsî hankâhında h. 693/m. 1293 yılında gerçekleştiğini ve kendisine bir icazet yazmasını istediğini belirtir.¹⁶⁵ *el-Mufassal*'ın müellife gelene kadar ki ilmi/rivayet silsilesi ise kendisi tarafından şu şekilde ifade edilir: Hâfizüddin Muhammed b. Muhammed b. Nasr el-Buhârî (ö. 693/1293), Şemsüddin Muhammed b. Abdü's-Settar b. Muhammed el-İmâdî el-Kerderî (ö. 642/1244), Burhânuddin Ebü'l-Feth Nâsır b. Ebî'l-Mekârim el-Mutarrizî el-Hârizmî (ö. 610/1213), Ebu'l-Fadl el-Muvaffık b. Ahmed el-Mekki el-Hârizmî (ö.568/1172) ve Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1144).¹⁶⁶ *el-Muvassal* 'ın Türkiye kütüphaneleri veri tabanında Süleymaniye Ktp., Şehit Ali Paşa, nr. 2484 ve Hacı Selim Ağa, nr. 1167'de kayıtlı iki nüshası vardır: Eser, Ahmed Hasan Ahmed Nasr tarafından Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nde doktora tezi olarak tahkik edilmiştir.¹⁶⁷

3. *Kitâbü'l-Muhtasar*.

en-Necâhî adlı eserin mukaddime kısmında Sıġnâkî tarafından kendisine ait olduğu ifade edilen ancak hiçbir kaynakta adı geçmeyen sarf ilmiyle ilgili muhtasar bir eserdir.¹⁶⁸ Herhangi bir nüshasının varlığı henüz tespit edilememiştir.

D. Diğer Eserleri

Çeşitli kaynaklarda Sıġnâkî'ye nispet edilen diğer eserler de şunlardır:

1. *Risâle-i Hüsameddîn-i Sıġnâkî*, (veya *Menâkıb-ı Ahmed-i Yesevî*)

Sıġnâkî hakkında bilgi veren terâcim ve tabakât türü eserlerde adı geçmeyen ancak yazma nüshanın başındaki kayda istinaden Necdet Tosun tarafından Sıġnâkî'ye nispet edilen bu Farsça eserin bilinen tek nüshası Taşkent'teki Özbekistan Fenler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi'ndedir (nr. 11084, vr. 11b-14a). Eser *İlam Araştırma Dergisi*'nde yayınlanan bir makale ile tanıtılmıştır. Farsça olan bu risâle Necdet Tosun'a göre Ahmed Yesevî ve Yeseviyye tarikatı hakkında kendisinden sonra yazılan eserlere kaynaklık etmiştir.¹⁶⁹ *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nde (DİA) "Sıġnâkî" maddesini yazan Rahmi Yaran eserin Sıġnâkî'ye aidiyetini maddi delil yetersizliği yanında müellifin kelâmcı ve usûlcü yönüyle bağdaşmaması sebebiyle şüpheli bulur.¹⁷⁰ Ancak *Dâmiğatü'l-mübtediîn* adlı eserinden zühdçü bir tasavvuf anlayışına karşı olmadığı anlaşılan Sıġnâkî'nin kanaatimizce böyle bir eser yazmış olması ihtimal dahilindedir.

2. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*.

Ebü Câfer et-Tahâvî'nin (ö. 321/933) Hanefî fikhını içeren *el-Muhtasar* adlı eserin şerhidir. Sıġnâkî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi veren *Tabakâtü's-seniyye* müellifi Takiyyüddin et-Temimî, bazı kaynaklarda eserin Sıġnâkî'ye nispet edildiğini

¹⁶⁴ Sıġnâkî, *el-Muvassal*, vr. 1b-2a. (Hacı Selim Ağa, nr. 1167); Kâtip Çelebi, age., II, 1775.

¹⁶⁵ Sıġnâkî, *el-Muvassal*, 2a. (Hacı Selim Ağa, nr. 1167); a.mlf., age., vr. 2a (Şehit Ali Paşa, nr. 2484).

¹⁶⁶ Sıġnâkî, *el-Muvassal*, 2b. (Hacı Selim Ağa, nr. 1167).

¹⁶⁷ bkz. Sıġnâkî, *el-Muvassal fî şerhi'l-mufassal*, (thk. Ahmed Hasan Ahmed Nasr), Câmîatü Ümmü'l-Kurâ, Mekke, 1419/1998, Basılmamış Tez (Doktora).

¹⁶⁸ Sıġnâkî, *en-Necâhî*, (thk. Abdullah Osman Abdurrahman Sultan), s. 86-87, 168.

¹⁶⁹ Necdet Tosun, "Ahmed Yesevî'nin Menâkıbı", *İLAM Araştırma Dergisi*, III/1, İstanbul; amlf., "Yesevilğin İlk Dönemine Âid Bir Risâle: *Mir'atü'l-kulüb*", agd., II/2 (1997), s. 41-85.

¹⁷⁰ Rahmi Yaran, "Sıġnâkî" *DİA*, Ankara, 2009, XXXVII, 166.

gördüğünü ifade eder.¹⁷¹ Ancak *Tabakâtü's-seniyye* dışındaki klasik kaynaklarda eserin Sıgnâkî ile ilişkisini tespit edemedik.¹⁷²

3. *Kesfu'l-avâr li-ehli'l-bevâr.*

Klasik kaynaklarda ismine rastlamadığımız ancak *el-Kâfi* muhakkıkı Fahrüddin Seyyid Muhammed Kânî'tin çalışmasında Sıgnâkî'ye ait eserler arasında zikrettiği bir eserdir.¹⁷³

4. *Fetâva'r-riâye fi tecdîdi mesâili'l-Hidâye.*

Klasik kaynaklarda ve Sıgnâkî'nin eserleri üzerine yapılan tahkik çalışmalarında ismi yer almayan ancak Râgıp Paşa Kütüphanesi nr. 504'de yer alan ve Sıgnâkî'ye nispet edilen bir eserin varlığından bahsedilmektedir.¹⁷⁴ Belirtilen kaynaktan yer alan eserin 1a varlığında *Fetâvâ riâye alâ mesâili'l-Hidâye* şeklinde yer alan ismin hemen altında eserin Sıgnâkî'ye ait olduğu belirtilir. Eserin ferağ kısmında ise eser adı, *er-Riâye fi tecrid-i mesâili'l-Hidâye* şeklinde geçmektedir. Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Erzâkî tarafından h. 843/m. 1439 yılında istinsah edildiği anlaşılmaktadır.¹⁷⁵ Yaptığımız inceleme sonucu eserin İbnü'l-Akreb Ebü'l-Melih Muhammed b. Osman'a (ö. 774/1372) ait olduğu ve adı geçen müellifin İsmihan Sultan nr. 203'de kayıtlı *er-Riâye fi tecrid-i mesâili'l-Hidâye* adlı eserinin diğer bir nüshası olduğu tespit edilmiştir.

Kütüphanelerde varlığı bilinen eserlerinin tarihi kronolojik sıralaması ise şu şekildedir:

1. *el-Vâfi*, (20 Safer Cuma 692/m. 1292-3).
2. *Dâmiğatü'l-mübtediîn ve nâsıratü'l-mühîdîn* (20 Rebîü'l-âhir 693/m. 24 Mart 1294).
3. *en-Nihâye fi şerhi'l-Hidâye*, (Rebîü'l-evvel ayının son kısmında h. 700/m.1300)
4. *el-Muvassal fi şerhi'l-Mufassal*, (*et-Tesdîd*, *el-Kâfi* ve *en-Necâh*'tan önce, *en-Nihâye*'den hemen sonra)
5. *el-Kâfi*, (18 Cumâde'l-ûla, Perşembe günü 704/m. 1304), Halep.
6. *et-Tesdîd fi şerhi't-Temhîd*, (h. 706/ m.1406),
7. *Kitâbü'l-Muhtasar*, (*en-Necâh*'tan önce)
8. *en-Necâhu't-tâli tilve'l-merâh*, (?).

Sonuç

Türkistan kaynaklı doğu Hanefî-Mâtürîdî geleneğinin VII./XIII. yüzyılda batıya göç ederek bu coğrafyada ilmî faaliyetlerde bulunmuş önemli temsilcilerinden biri olan Hüsâmeddîn es-Sıgnâkî'nin *et-Tesdîd fi şerhi't-Temhîd* adlı eserinden hareketle ilâhiyyat konularının tahlilinin yapıldığı bu makalede tarihsel ve düşünsel açıdan önemli bulgulara ulaşılmıştır.

Sıgnâkî; kelâm, fıkıh, fıkıh usulü ve Arap edebiyatı üzerine eserler vermiş önemli bir isimdir; nitekim yaşadığı dönemde ve sonrasında imam, şeyh, âlim,

¹⁷¹ Temîmî, age., III, 152.

¹⁷² Ayrıca bkz., Sıgnâkî, *el-Kâfi*, (thk., Fahreddin Seyyid Muhammed Kânî), I, 74; Temîmî, age., III, 152.

¹⁷³ Sıgnâkî, *el-Kâfi*, (thk. Fahreddin Seyyid Muhammed Kânî), I, 74.

¹⁷⁴ Rahmî Yaran, "Sıgnâkî" *DİA*, Ankara, 2009, XXXVII, 166.

¹⁷⁵ İbnü'l-Akreb, *er-Riâye fi tecrîdi mesâili'l-Hidâye*, vr. 1a. (Râgıp Paşa Ktp., nr. 504.)

allâme gibi çeşitli sıfatlarla nitelenmiş olması onun sahip olduğu ilmi derinliği yansıtmaktadır. Ancak Sıġnâkî'yi asıl önemli kılan husus, Orta Asya kaynaklı doğu Hanefî-Mâtürîdî geleneğinin güçlü bir temsilcisi olması ve ömrünün son yıllarını İslam dünyasının batıdaki önemli ilim merkezlerinde müderrislikle geçirmiş olmasıdır. Bu durum onu, Batıda, Hanefîlik ve Matürîdîlik merkezli ilim faaliyetlerinin merkezine yerleştirmiş, özellikle Merġinânî'nin el-Hidâye adlı eserinin icazet silsilelerinin kendisinde toplandığı merkezi bir isme dönüştürmüştür. Bu haliyle Osmanlı ilim geleneğine de doğrudan etkide bulunmuştur.

Bu derecede önemli bir isim olmasına ve içinde bulunduğu Hanefî-Matürîdî gelenekteki merkezi konumuna rağmen, Sıġnâkî ve eserlerinin akademik çalışmalara konu olması oldukça geç sayılabilecek bir döneme rastlar. Yine de gelenek nokta itibarıyla Sıġnâkî'nin en azından öneminin fark edilmiş olması ve bu çerçevede fıkıh ile Arap dili ve edebiyatı alanlarında ortaya koyduğu eserlerin tahlilinin yapılmaya başlanmış olması kayda değerdir. Bu çalışmada, Sıġnâkî'nin şimdiye kadar çalışma konusu yapılmamış olan kelâmî yönü bağlamında özellikle ilahiyat bahislerine bakışı ele alınmış, bu haliyle de onun ve görüşlerinin anlaşılması noktasında son zamanlarda oluşan yoğun çaba ve birikime katkıda bulunulması hedeflenmiştir. Ebu'l-Muîn en-Nesefî'nin et-Temhîd adlı muhtasar eserine yazdığı et-Tesdîd fi şerhî't-Temhîd adlı eseri özellikle bir kelâmcı olarak onun Mâtürîdî kelâmı içindeki yerini göstermesi bakımından büyük önem arz etmektedir. Doğru Hanefî-Mâtürîdî geleneğe mensup bir âlim olarak onun, Mâtürîdî geleneğin kendisinden yaklaşık iki yüzyıl önce yaşamış ve bu geleneğin kelâmî görüşlerini sistematik hale getirmiş Ebu'l-Muîn en-Nesefî gibi öncü bir ismin eserini şerh mahiyetinde yeniden ele almış olması, en az azından bu ekolün yaşatılması yönünde kayda değer bir çaba olarak değerlendirilmelidir. Bu noktada “şerh” ifadesinin altını çizmek ve bunu özgünlükten uzak gören yaklaşımları tereddütlerle karşılamak gerekir.

Bu dönemde hem Eş'arî gelenek hem de Mâtürîdî gelenek açısından yoğunluklu bir şerh faaliyeti söz konusudur. Ancak iki gelenek arasında önemli bir farklılık mevcuttur. Özellikle Fahreddin Razi'nin merkezde olduğu Doğru Eş'arî geleneği, kelâmın felsefe ile karışık eklektik bir yapıya kavuşmasının ardından bir söylem genişlemesine maruz kalmıştır. Eş'arîliğin doğudaki bu çizgisi müteahhirin yöntemi olarak adlandırılmış ve sonraki süreçte daha derinleşerek varlığını sürdürmüştür. Sadruşşeria gibi sınırlı sayıdaki isimler istisna tutulacak olursa Mâtürîdî âlimlerin, kelâmın söylem değişikliğine uğradığı bu duruma ayak uyduramadıkları söylenebilir. Ancak bu, Mâtürîdî âlimlerin kelâm adına hiçbir şey yapmadıkları şeklinde yorumlanmamalıdır. Mâtürîdî-Hanefî gelenekte kelâm faaliyeti, Nesefî'nin belirlediği sınırlar dâhilinde varlığını sürdürmüş, bu çerçevede daha önceki metinlerin şerh edilmesi şeklinde bir yöntem benimsenmiştir. Bu türden bir yöntem, ilk bakışta bir içe kapanma olarak yorumlanabilir; ancak özüne inildiğinde Mâtürîdî kelâm geleneğinin muhafaza edilmesi ve felsefe ile birlikteliği üzerinden bir savrulma yaşamış olan Eş'arî gelenek karşısında özgün kelâmî faaliyetin yaşatılması yönünde bir çabayı ihtiva ettiği söylenebilir.

Sıġnâkî'nin et-Temhîd'e yazdığı et-Tesdîd isimli şerh, bu açıdan oldukça önemlidir ve Hanefî-Mâtürîdî çizginin Ebu'l-Muîn en-Nesefî'nin görüşleri merkeze alınmak suretiyle hem bir tespiti, hem de daha muhkem hale getirilmesi yönünde bir çabanın ürünüdür. Bu bakımdan Sıġnâkî'nin, geçmiş ile gelecek arasında önemli bir

köprü işlevi gördüğü ve Mâtürîdîliğin sonraki sürece taşınmasına aracılık ettiği söylenebilir. Öyle ki Sıgnâkî, Ebû Hanîfe ile başlayan Mâtürîdî ile devam edip Neseî ile sistemleştirilen Hanefî-Mâtürîdî geleneğin öncelikle anlaşılması sonra da geliştirilerek devam ettirilmesi gerektiği kanaatindedir. Onun bu iş için Ebu'l-Muîn en-Neseî gibi merkezî bir ismin eserini tercih etmiş olması ve şerhin hemen başlangıcında hepsi doğu Hanefî-Mâtürîdî geleneğinin önemli isimlerinden oluşan ve Neseî'ye kadar uzanan rivayet zincirini vermesi, hem bir geleneğin yaşatılması, hem de bu geleneğin ileriye taşınması yönünde güçlü bir irade beyanı olarak görülmelidir. Bu nedenle Sıgnâkî ve eserleri üzerine yapılacak çalışmalar Hanefî-Mâtürîdî geleneğinin hem gerektiği şekilde anlaşılmasına hem de bu düşünce çizgisinin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesine doğrudan katkı sağlayacaktır.

Sıgnâkî, *et-Tesdîd* adlı eserinin hemen başında, fıkıh usûlüne dair yazdığı bir şerh olan "*el-Kâff*" adlı eserini yazdıktan sonra kelâm ilmine dair bir eser yazmanın lüzumunu hissettiğini ve bu konuda *et-Temhîd* adlı eseri bu iş için çok uygun bir metin olarak gördüğünü belirtir. Dikkat edilirse, Neseî'nin *et-Temhîd*'i onun için bir çerçeve niteliğindedir ve kendi zamanının kelmâ söylemine bu asıl metin üzerinden katkıda bulunmak istemektedir. Doğru Eş'arî geleneğin felsefeye sınırsız bir şekilde alan açan kelmâ söylemi, özeldir felsefeye genelde de kelâma yönelik bir tepkinin oluşmasına yol açmıştır. Sıgnâkî'nin kelmâ ilminin gerekliliği ve önemine ilişkin tespitleri kelâmdan uzak durmayı öne süren yaklaşımlara bir tepki olarak görülmelidir. Bununla birlikte eserinin muhtevası aynı zamanda felsefileşmiş bir kelâma da dolaylı bir tepki olarak değerlendirilebilir ve felsefeye müracaat etmeden de kelâm yapılabileceğinin bir ispatı niteliğinde görülebilir.

Kelâm konularına kendine özgü yaklaşımıyla farklı bir bakış açısı getirmiş olan Hanefî-Mâtürîdî geleneği, İslam düşünce tarihinde ortaya çıkmış Ehl-i Sünnet anlayışının önemli ekollerinden biridir. Kökleri Ebû Hanîfe'ye dayanan bu bakış açısı, tarihi süreç içerisinde İslam dünyasının doğu ve batısında yerleşik talebelerince benimsenerek geliştirilmiştir. Ancak bu değerli gelenek çeşitli sebeplerle ihmale uğramış, onun bir bütün olarak Müslüman aklın inşasında yüklendiği rol ne yazık ki sınırlı ve cılız kalmıştır. Son yüzyıllarda İslam dünyası, içinde bulunduğu sıkıntılardan kurtuluşu bağlamında sürekli bir arayış içindedir. Bu arayış içinde ve Müslüman aklın yeniden inşasında Hanefî-Mâtürîdî geleneğin önemli bir katkı sağlayacağını söylemek mümkündür. Ancak maruz kaldığı ihmaller sebebiyle bu geleneğin kelmâ meseleleriyle ilgili düşünceleri, temsilcileri ve eserleri hakkında yapılan araştırmaların yeterli ölçüde olduğu kanaatinde değiliz. İslam dünyasının çeşitli bölgelerinde kütüphanelerde varlığı bilinen ve ihmal sebebiyle göz ardı edilen eserlerin gün yüzüne çıkarılıp akademik dünyanın dikkatine sunulması büyük önem arz etmektedir. Bu noktada tahkik çalışmalarının önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Son yıllarda ülkemizde de tahkik çalışmalarının önemi fark edilmiş, başta Bekir Topaloğlu ve Hüseyin Atay olmak üzere diğer araştırmacılar tarafından yürütülen çalışmalar ve onların teşvikleri bu alana ilgiyi artırmıştır.

Hanefî-Mâtürîdî geleneğin inşasında önemli bir yere sahip olan Ebu'l-Muîn en-Neseî'nin *et-Temhîd li kavâidi't-tevhîd* adlı eserinin şu ana kadar tespit edilmiş tek şerhi olan ve Hüsameddin es-Sıgnâkî tarafından h. 706/ m. 1306 yılında yazılan

şerhini bu düşüncelerden ilham alarak daha önce tahkik etmiş ve ilâhiyyat konularını nasıl anlayıp şerh ettiğini ise bu makalemizde tahlil etmiş bulunmaktayız.

Sıġnâkî, şerhi boyunca *et-Temhîd*'in otuz üç fasıldan oluşan bölüm başlıklarına riayet eder. Fasil başlarında konunun kelâm ilmi içindeki yeri, önceki ve sonraki bölümlerle ilişkisi ve önemi üzerinde durur. Büyük ölçüde Ebu'l-Muîn en-Nesefî'nin *Tebratü'l-edille* adlı eserini kaynak olarak kullanırsa da, Hanefî-Mâtürîdî geleneğin doğu koluna mensup birçok âlimin kelâm ve fıkıh ilmine dair eserlerinden istifade ettiği görülür. Usûl-i fıkıh ve fıkıha dair eserlerden yaptığı aktarımlar onun bir fıkıh âlimi oluşuyla açıklanabileceği gibi kelâm ile fıkıh/fıkıh usûlü veya asıl ile fer arasındaki ilişkiye bir vurgu olarak da değerlendirilebilir. Nesefî'nin *et-Temhîd*'de işaret yoluyla değindiği konu, kişi ve fırkalar hakkında klasik kaynaklardan yararlanarak bilgiler verir. Kelâm ilminde sıkça kullanılan kelime ve kavramları şiir ve lügatlerden yararlanarak semantik bir tahlile tabi tutar ve öğretici bir üslupla tartışır ve tanımlar. Sıġnâkî, bir yönüyle *et-Temhîd*'in metnini kendisine referans alıp şerhi boyunca yararlandığı kaynakları kendine ait bir üslupla harmanlayarak bir kelâm çalışması yapar. Şerhinde akıcılığı ve konu bütünlüğünü sağlamak amacıyla bazan *et-Temhîd*'in metnini kendi ifadeleriyle yeniden kurguladığı da görülür. Zaman zaman “kâle'l- abdu'z-zaif” tabirini kullanarak kişisel görüşlerini mensubu bulunduğu gelenek çerçevesinde ve kelâm ilmine vukûfiyetini gösteren akılcı bir üslupla dile getirir.

Bu makalemizin önemli semerelerinden biri de varlığı ve kendisine aidiyeti, Sıġnâkî ve eserleri üzerine yapılan çalışmalarda, kesin olarak ispat edilememiş olan *Dâmiġatü'l-mübtediîn ve nâsiratü'l-mühtedîn* adlı eserin varlığını ve kendisine aidiyetini tespit etmiş olmamızdır. Bu eser Osmanlı döneminde görülen tasavvuf geleneğindeki bazı uygulamalara dönük tenkit/tartışmalara özellikle Kadızadeliler-Sivasiler tartışmasına ışık tutacak niteliktedir.

Bu makalenin Hanefî-Matürîdî geleneğinin gerektiği şekilde anlaşılması ve Osmanlı'ya intikal eden boyutunun daha da aydınlatılabilmesi noktasında bir adım olması ve ileride yapılacak diğer çalışmalara bir zemin oluşturması en büyük temennimizdir.

KAYNAKÇA

BARTHOLD, Wilhelm, *Uluġ Bey ve Zamani*, (trc. Tahiroġlu Akdes Nimet), İstanbul 1930.

_____, *Orta Asya, Tarih ve Uygarlık*, (trc. D. Ahsen Batur), İstanbul 2010.

_____, *Moġol İstilâsına Kadar Türkistan*, (haz. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul 1990.

_____, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (trc. Râġıp Hulûsi Özdem), Ankara 2013.

BİRGİVÎ, Takiyyüddin Mehmed b. Pir Ali (ö. 981/1573), *Dâmiġatü'l-mübtediîn ve kaşifetü butlanü'l-mülhidîn*, (thk. Sultan b. Ubeyd b. Abdullah el-Arabi), Câmîatü Ümmü'l-Kura, Mekke, 1425, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

- İBN KUTLUBOĞA, Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısrî, *Tâcü't-terâcim*, (thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf), Şam, 1413/1992.
- İBN RÂFÎ', Ebü'l-Meâlî Takıyyüddîn Muhammed b. Râfî' b. Hicris es-Sellâmî, *Müntehabü'l-muhtâr fi târihi ulemâi Bağdâd*, (nşr. Abbas b. Muhammed b. Samir Abbas Azzâvî), Beyrut, 1420/2000.
- İBN TAĞRÎBERDÎ, Ebü'l-Mehâsin Cemalüddin Yusuf b. Tağrîberdî el-Atâbeki el-Yeşbugavî ez-Zâhirî, *el-Menhelü's-sâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-vâfi*, (thk. Muhammed Muhammed Emin), Kâhire, 1984-1993.
- KAFALI, Mustafa, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul 1976.
- KALAYCI, Mehmet, *Tarihsel Süreçte Eşarilik Matüridilik İlişkisi*, Ankara, 2013. (Basılmış Doktora Tezi).
- KÂTİP ÇELEBÎ, *Keşfü'z-zunûn*, Beyrut, 1402/1982.
- KEHHÂLE, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifin*, Beyrut, ts.
- KUREŞÎ, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed el-Kureşî el-Mısrî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakati'l-hanefiyye*, (nşr. Mir Muhammed Kütüphane) Karaçi, ts.
- KUTLU, Sönmez, *İmam Matüridi ve Matüridilik –Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Matüridilik Mezhebi-* (Haz. Sönmez Kutlu), Ankara, 2011.
- LEKNEVÎ, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, Mısır, 1324.
- MÂTÜRİDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtüridî es-Semerkandî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, (thk. Komisyon), İstanbul, 2005-2010.
- _____ *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, (nşr. Bekir Topaloğlu), İstanbul, 2015.
- NESEFÎ, Ebü'l-Muin, Meymun b. Muhammed b. Muhammed b. Mekhul, *Tebziratü'l-edille*, (nşr. Hüseyin Atay), Ankara, 1993.
- SİĞNÂKÎ, Hüsamüddin Hüseyin, *et-Tesâid fi şerhi't-Temhîd*, İstanbul Süleymaniye Ktp. Amcazâde Hüseyin No. 309, 706/1306.

— Matürîdî Âlimlerden Sıgnâkî'nin (ö. 714/1314[?]) Hayatı, İlmi Şahsiyeti, Kelâm İlmindeki 67

_____, *en-Necâhü't-tâlî tilve'l-merâh*, (thk. Abdullah Osman Abdurrahman Sultan), Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, Mekke, 1413-1414, Basılmamış Tez (Master)

_____, *Kitâbü'l-vâfi fi usûli'l-fikh*, (thk. Ahmed Muhammed Hammud el-Yemânî), Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, Mekke, 1417/1997, Basılmamış Tez (Doktora).

_____, *Kitâbü'l-vâfi fi usûli'l-fikh*, (thk. Ahmed Muhammed Hammud el-Yemânî), Kâhire, 1423/2003, Matbu tez (Doktora).

_____, *el-Muvassal fi şerhi'l-Mufassal*, (thk. Ahmed Hasen Ahmed Nasr), (İsimler-Kinayeler arası), Câmiatü Ümmü'l-Kura, Mekke, 1419/1998, Basılmamış Tez (Doktora).

_____, *el-Kâfi şerhu'l-Pezdevî*, (thk. Fahrüddin Seyyid Muhammed Kânit), Riyad, 1422/2001, Matbu tez (Doktora).

_____, *en-Nihâye fi şerhi'l-Hidâye*, İstanbul Süleymaniye Ktp., Dâmad İbrahim, nr. 611.

_____, *en-Nihâye fi şerhi'l-Hidâye*, İstanbul Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 1980.

_____, *en-Nihâye fi şerhi'l-Hidâye*, İstanbul Süleymaniye Ktp., İsmihan Sultan, nr. 166.

SÜYÛTÎ, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *Tabakâtü'l-huffâz*, (nşr. Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye), Beyrut, 1403.

_____, *Buğyetü'l-vuât fi tabakati'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), Sayda, ts.

ŞAHİN, İbrahim, "Sunakata (Signak) Oykoniminin Geçmişi, Bugünü ve Kökeni Üzerine", *TÜBAR-XXV-/2009-Bahar*, s. 159-172.

TAŞKÖPRİZÂDE AHMED EFENDİ, *Miftâhu's-saade*, (nşr. Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye), Beyrut, 1405/1985

TEMİMÎ, Takıyyüddîn b. Abdilkâdir et-Temîmî ed-Dârî el-Gazzî el-Mısırî, *et-Tabakâtü's-seniyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, (thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv), Kâhire, 1390/1970.

TOPALOĞLU, Bekir, *Kelâm İlmi Giriş*, 1985.

TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul, 1969.

TÜBAR, (Türklük Bilimi Araştırmaları), XXV. 2009-Bahar, 159-172.

YARAN, Rahmi, "Sıĝnâkî" *DİA*, Ankara, 2009, XXXVII, 164-166.

YAVUZ, Yusuf Şevki, "Matüridiyye", *DİA*, Ankara, 2003.

ZEBÎDÎ, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdırrezzâk ez-Zebîdî el-Bilgrâmî el-Hüseynî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, (nşr. Darü'l-Hidaye), Kâhire, ts.

ZİRİKLİ, Hayrettin, *el-A'lâm Kâmusü Terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ*, Beyrut, 2002.